

ISSN 2587- 2001

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi -Yıl:1 – Sayı:2- Kasım 2017

koynunda büyüdük

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi - ISSN 2587- 2001

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
GENÇDES

SEFERBERLİĞİN İLANINDAN SARIKAMIŞ HAREKATI'NA KADARKİ GELİŞMELERDE HAFIZ HAKKI BEY

HAFIZ HAKKI BEY: İN EVENTS FROM THE DECLARATION OF MOBILIZATION TO THE SARIKAMIS OPERATION

Pir Murat SİVRİ*

ÖZET

Makedonya'da bulunduğu sıralarda İttihat ve Terakki Cemiyeti saflarına katılan Hafız Hakkı Bey, II. Meşrutiyet'in ilanında büyük yararlılıklar gösterdi. Bu sebeptendir ki kısa zamanda İttihat ve Terakki Cemiyetinin en önemli simalarından biri haline geldi. 31 Mart İsyanının bastırılmasında da etken bir isim olan Hafız Hakkı Bey, ordunun gençleştirilmesinden sonra 11 Ocak 1914'de Genelkurmay İkinci Başkanlığına atandı. 2 Ağustos 1914'de ise seferberliğin ilan edilmesiyle oluşturulan Karargâh-ı Umumi 'de Reis-i Sanilik makamına getirildi. Hafız Hakkı Bey'in bu makamda bulunduğu süre boyunca temel meselesi Almanların biran önce Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmaya yönelik çabalarına mani olmaktı. 2 Ağustos'ta seferberliğin ilan edildiği gün aynı zamanda Almanya ile bir gizli ittifak antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma gereği Osmanlı Devleti'nin derhal Almanya yanında savaşa girmesi gerekiyordu. Fakat Osmanlı Devleti'nin seferberlik hazırlıklarının tamamlanmadığını ileri süren Hafız Hakkı Bey ve Karargâh-ı Umumi 'deki diğer Türk subayları, bu hükme şiddetle karşı çıkarak Osmanlı Devleti'nin savaşa girişini geciktirmeye çalıştılar. İlkbahara kadar savaşa girmeme düşüncesini savunan Hafız Hakkı Bey çeşitli dönemlerde hazırladığı savaş planlarında da bu fikri ileri sürdü. Fakat Karadeniz olayının patlak vermesiyle tüm bu faaliyetler boşa çıktı ve Osmanlı Devleti, Rusya ile savaşa tutuldu. Osmanlı Devleti'nin savaşa girişinden sonra

*Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Okutmanı, murat.sivri@sbu.edu.tr

Hafız Hakkı Bey'in görüşleri hızla değişti ve savaş yanlısı bir tutum izlemeye başladı. Özellikle Kafkas cephesinde Ruslara karşı bir taarruz hareketinin başarılı olacağını düşünen Hafız Hakkı Bey, Kasım ayından itibaren buraya yönelik harekâtın esaslarını belirlemeye başladı. Daha sonra bu taarruz hareketini icra edecek olan III. Ordu mıntikasını teftişe giden Hafız Hakkı Bey, kışın çetin şartlarına rağmen taarruz harekâtının yapılabileceğine dair merkeze olumlu raporlar gönderdi. Hafız Hakkı Bey'in bu tutumu Sarıkamış Harekâtının ve nihayetinde faciasının yaşanmasına neden oldu.

Anahtar Kelimeler: Hafız Hakkı Bey, Karargâh-ı Umumi, Sarıkamış

ABSTRACT

Hafız hakkı Bey, who joined to the Committee of Union and Progress while he was in Macadonia, made great contributions to the proclamation of the Second Constitutionalist Period. For this reason he became one of the significant members of the Committee of Union and progress in a very short time. Hafız Hakkı Bey, who was also effective in stopping the 31 March revolt, was assigned to deputy chief of the Turkish general staff after rejuvenation of the army. He was assigned to Reis-i Sanilik in Karargah-ı Umumi which was established with the proclamation of mobilization on 2 August 1914. Hafız Hakkı Pasha's main effort during this position was stopping Germany's efforts about forcing Ottoman Empire to the war right away. On 2 August 1914- the day on which proclamation of mobilization- a collusive agreement with Germany was also signed. According to this agreement Ottoman Empire had to join the war on the side of Germany immediately. However, Hafız Hakkı Bey and other military officers in Karagah-ı Umumi asserting that preparation of mobilization of Ottoman Empire were completed, tried to retard Ottoman Empire's joining to war by objecting this provision. Hafız Hakkı Bey ,who didn't want to join to the war until the spring, asserted this idea in his war plans which he prepared in different times. However with the eruption of Black sea incident all these activities failed and Ottoman Empire started to fight with Russia. After Ottoman Empire's joining to war Hafız Hakkı Bey's opinions changed quickly and he started to have a bellicist attitude. Hafız Hakkı Bey, who especially thought an attack towards Russia in Caucasian front line would be successful, started to define rudiments of this attack since November. Hafız hakkı Bey who went to third military territory for inspection, sent positive reports to the center about

possibility of the attack in spite of harsh winter conditions. Hafız Hakkı Pasha's this attitude caused Sarıkamış Operation and calamity after it.

Key Words: Hafız Hakkı Bey, Karargah-I Umumi, Sarıkamış

GİRİŞ

Tam ismi İsmail Hakkı veya Hafız İsmail Nuri (İlden 2015: 105) olan Hafız Hakkı 1879'da Manastır'da dünyaya geldi. Babası Süvari Mülazım-ı Evveli (Teğmen) Hacı Halil Efendi (Bilkan-Çakır 2004: 25; Uğurlu 2009: 225), annesi ise Habibe Hanım'dır. İlk tahsilini Serez ve Köprülü'de yaptı ve bu sırada Kuran-ı Kerim'i hıfzetti. Arkadaşları arasında Hafız diye tanınan Hafız Hakkı, babasının hacca gidip Mekke-i Mükerre'me'de vefat etmesi üzerine annesiyle birlikte Manastır'a döndü. Babasının da asker olmasından etkilenerek, Manastır'da ki Askeri Rüştîye ve İdadisine girdi. Buradaki okulunu başarı ile bitirdikten sonra 14 Mart 1897'de Harbiye Mektebine kabul edildi ve İstanbul'a gitmek zorunda kaldı. 1899 yılında teğmen olan Hafız Hakkı, devam ettiği Harp Akademisinden 6 Aralık 1902'de sınıf birincisi olarak mezun oldu ve Kurmay Yüzbaşı olarak göreve başladı. Enver Bey (Paşa) ise aynı sınıfı ikincilikle bitirmiştir. Enver, Mahmut Kamil, Selahattin Adil ve Fahrettin Paşalar, Hafız Hakkı'nın Harp Akademisi'nden sınıf arkadaşıdır. Hafız Hakkı ilk olarak askerliğin üç sınıfında (piyade, süvari ve topçuluk) staj görmek için 20 Aralık 1902'de Enver Bey ile birlikte Manastır'daki III. Ordu emrine verildi. Zamanın askeri kurallarına göre kurmay yüzbaşılar, piyade, süvari ve topçu sınıflarında sekizer ay bölük komutanlığı yaptıktan sonra kurmay ödevine atanırlardı. Hafız Hakkı ilk stajını topçuluk sınıfında yaptı. 5 Ocak 1903'te III. Ordu 13. Seyyar Topçu Alayı 3. Bölüğe atandı. Enver Bey de aynı alayın 6. Bölüğüne tayin olunmuştu. Hafız Hakkı bu görevin ardından 28 Eylül 1903'te 34. Nizamiye Alayı III. Tabur 4. Bölüğe ve Nisan 1904'te 14. Süvari Alayı III. Bölüğe atanarak üç alandaki stajını tamamladı. Bu sıralarda III. Ordu Yunan, Sırp, Ulah ve Bulgar isyanları ile dolu Makedonya'ya hâkimdi ve geniş ölçüde isyanların bastırılmasında kullanılıyordu. Bu durum Hafız Hakkı ve Enver Beylerin ilk askeri tecrübelerini ve kahramanlıklarını çete gruplarıyla mücadelede edinmelerine sebebiyet verecekti (Bardakçı 2014: 10; Konukçu 2010: 52; Sivri 2016: 3-4).

Hafız Hakkı ve Enver Beylerin 1902 yılında Harp Okulundan mezun olduktan sonra gönderildikleri Manastır şehri, olan Bulgar çetelerinin başlıca faaliyet alanlarından biriydi. III. Ordu Manastır'da bulunuyordu ve bu ordunun

başlıca vazifesi, bölgede karışıklık çıkaran Bulgar ve diğer çeteci unsurları tedip hareketinden ibaretti. Hafız Hakkı'nın çetecilerle mücadele isteği henüz Harp Okulu yıllarında iken filizlenmişti. Enver Bey başta olmak üzere Harp Okulu'nda da yakın gördüğü arkadaşları ile bir araya geliyor ve isyancıların tedibine dair planlar yapıyordu (Sorgun 1997: 18-19). Manastır bölgesinde tüm mesaisini eşkiya ile mücadeleye ayıran Hafız Hakkı Bey buradaki görevinin ardından 2 Ocak 1905'te Selanik bölgesi Komutanı Ferit Paşa refakatine verilerek eşkiya takibi için teşkil edilmiş olan bu mıntıkanın kurmay başkanı oldu. (Sorgun 1997: 20-21) 9 Mart 1905'te ise Kolağası¹ olan Hafız Hakkı Bey, Selanik bölgesinde eşkiya takibine devam etti. (Toker-Aslan 2009: 6-7) Bu harekâtlardan birinde, Bulgar eşkiyasını takip için Yenice Gölü'ne göğsüne kadar girerek su ve bataklıklar içinde şakileri perişan bir hale sokmuş ve bunun neticesinde şiddetli bir tifo hastalığına tutulmuştu. Ancak kısa bir sürede hastalığı yenmeği başardı. 28 Mart 1905'te asilere karşı gösterdiği başarı neticesinde Dördüncü Dereceden Mecidiye Nişanına layık görüldü (Bilkan-Çakır 2004: 26; Konukçu 2010: 52).

Hafız Hakkı Bey, Makedonya'da bulunduğu sıralarda Jön Türklerle yakın temas sağladı ve Meşrutiyet'i yeniden ilan etmek üzere kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti saflarına katıldı. Enver Bey'in aracılığı ile cemiyetten haberdar olan Hafız Hakkı Bey'in cemiyete girişi muhtemelen 1906 yılının sonlarına tesadüf etmektedir. 165 numara ile bu teşekkülün saflarına katılan Hafız Hakkı Bey, daha sonradan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşen bu cemiyette aktif bir rol oynadı ve Meşrutiyet'in yeniden ilanında hatırı sayılır yararlılıklar gösterdi. Bu sebeptir ki Meşrutiyet'in ilanını müteakip Enver ve Niyazi Beylerle birlikte İstanbul gazeteleri tarafından "*Kahraman-ı Hürriyet*" ilan edildi (Karabekir 2014: 106).

Meşrutiyetin ilanı sırasında Merkez-i Umumi azası sıfatıyla büyük çabaları bulunan Hafız Hakkı Bey, Haziran 1908'de Binbaşılığa terfi etmişti. (Toker-Aslan 2009: 6) Şimdiki görevi bin bir güçlkle ilan edilen Meşrutiyeti korumak idi. Bu amaçla Talat Bey ile birlikte 2 Ağustos 1908'de Selanik'ten İstanbul'a geldi. (Babacan 2014: 32) Hafız Hakkı ve Talat Beyler İstanbul'a varduktan sonra ilk olarak cemiyetin gelecekteki faaliyetleri hakkında görüşmek üzere İstanbul şubesi başkanı Kâzım Karabekir'in yanına gittiler. Burada yapılan bir dizi toplantının ardından 3 Ağustos'ta Sadrazam Sait Paşa ve Padişah ile görüşen Hafız Hakkı ve Talat Beyler bu görüşmelerden olumlu neticeler elde

¹ Kolağası (Osmanlı ordusunda yüzbaşı ile binbaşı arasındaki rütbe. Kıdemli Yüzbaşı)

ettiler. Böylelikle Meşrutiyetin İstanbul'da tesisi adına önemli faaliyetlerde bulunmuş oldular (Karabekir 2014: 228-233; Aydemir 1970: 53). Hafız Hakkı Bey İstanbul'da bulunduğu süre boyunca İttihat ve Terakki Cemiyeti adına temaslarda bulunmaya devam etti. Bu cümleden olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Prens Sebahattin'in Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti arasında birleşme hususunda yapılan müzakerelere katıldı. Kısa süren müzakerelerin ardından 22 Ağustos 1908'de iki cemiyet birleşti. Bu birleşmenin ardından İTC ismi kabul edildi ve Teşebbüs-i Şahsi Cemiyetinin şubesi ve azaları İTC'ye dâhil oldu. Sebahattin Bey ise istişare heyetine alındı. Ancak bu birlik uzun sürmedi; kısa bir müddet sonra uyuşmazlıklar ortaya çıktı ve Prens Sebahattin yeniden İTC'ye karşı muhalif bir tutum aldı (Pekmen 2013: 63-65; Kuran 1959: 486-487; Ali Cevat Bey 1991: 167).

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından İstanbul'a gelen Hafız Hakkı Bey, burada bir takım siyasi girişimlerde bulunmuştu. Ancak asker olması, nihayetinde görevinin başına dönmesini gerektiriyordu. Bu sırada III. Ordu 19. Nizamiye Alayı 2. Tabur'da görevli olan Hafız Hakkı Bey'in İstanbul'da kalmasını sağlamak için şehre gelişinden kısa bir süre sonra 8 Ağustos 1908'de ataması Genel Kurmay 4. Şube'ye yapıldı (Toker-Aslan 2009: 6).

Böylelikle İstanbul'da kalması sağlanan Hafız Hakkı Bey, Aralık 1908 seçimlerine kadar burada askeri ve siyasi faaliyetlerine devam etti. Bir buçuk ay sonra 13 Ocak 1909'da ise birçok ünlü askeri sima ile birlikte askeri ataşemiliter olarak yurtdışı görevine gönderildi. Hafız Hakkı Bey'in görev yeri bin beş yüz kuruşluk maaşla Viyana Ataşemiliterliği oldu. Diğer önemli simalardan ise Enver Bey Berlin, Ali Fethi (Okyar) Paris, Ali Fuat (Cebesoy) Roma, Şerif Bey ise Belgrat Sefareti Ataşemiliterliğine tayin edildiler (BOA. 21. 10. 1324. Dosya No: 3472 Gömlek No: 351 Fon Kodu: BEO; Ali Cevat Bey 1991: 176).

Hafız Hakkı Bey'in Viyana'daki faaliyetleri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Yalnız burada iyi derecede Almanca öğrendiği ve bunun ilerleyen dönemlerde Osmanlı'ya gelen Alman Askeri Heyeti ile ilişkilerde belirleyici rol oynadığı söylenebilir. Burada yaptığı hizmetlere karşılık, Viyana dönüşünden sonra Avusturya-Macaristan İmparatoru tarafından kendisine Üçüncü Dereceden Fransuva Josef Nişanı verilmiştir (BOA. 27. M. 1329. Dosya No: 3852 Gömlek No: 850 Fon Kodu: BEO).

Hafız Hakkı Bey, yaklaşık iki yıl bu görevde kalmışsa da çeşitli sebeplerle İstanbul'a gelmiştir. Bunlardan ilki 31 Mart İsyanı sebebiyledir. İstanbul'da

isyanın çıktığını haber alır almaz Viyana'dan Selanik'e gelen Hafız Hakkı Bey, Mahmut Şevket Paşa ve Enver Bey ile görüştüktan sonra Harekât Ordusu'na katıldı. 1. Fırkaya bağlı II. Alay Komutanlığı görevini üstlenerek öncü kuvvetler safından İstanbul'a girdi ve Gülhane semti dolaylarında başarılı bir püskürtme harekâtında bulunarak isyanın bastırılmasında büyük yararlılıklar gösterdi. Harekâtın akabinde teşkil edilen Divan-ı Harbi Örfi Tahkik Heyetine atandı. Buradan sonra tekrar Viyana'ya döndü. Ancak Ocak 1910'da yeniden İstanbul'a gelerek, ordu ve tümen komutanlarının yetkilerini tayin ve sınırlamak için teşkil edilen komisyonda görevlendirildi (Şakir 2014: 297; Toker- Aslan 2009: 6).

Hafız Hakkı Bey, 17 Şubat 1910'da Sultan V. Murat'ın oğlu Şehzade Mehmet Selahattin Efendi'nin kızı Behiye Sultan ile evlendi. Böylelikle saray damadı olarak "Damad-ı Hazret-i Şehriyari" unvanını kazandı. Hafız Hakkı Bey, Behiye Sultan ile evliliği münasebetiyle son Mekke Emiri Şerif Ali Haydar'ın oğlu Şerif Abdülmecid Efendi ile de bacanak olmuştur (Bardakçı 2014: 11; Ali Vasıb Efendi 2005: 49).

Hafız Hakkı Bey Viyana dönüşünden sonra ilk olarak Aralık 1910'da Erkan-ı Harbiye 3. Şubesine, ardından da Ocak 1911'de yeni düzenlenen teşkilatta, 1. Kolordu Erkan-ı Harbiye İkinci Reisliğine atandı. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ni epeyce uğraştıran ve sonunda İtalya ile bir savaşa sebebiyet veren Trablusgarp meselesi ile ilgilendi. Fiilen Trablusgarp Savaşı'na katılmayan Hafız Hakkı Bey İstanbul'da kalarak ordu lehine propaganda faaliyetlerinde bulundu. Bu kapsamda Tanin Gazetesi'nde "Vicdani" müstear adıyla "Ordu" ve "Millet" başlıklı makaleler kaleme alarak ordu-millet bütünleşmesini sağlamaya çalıştı (Konukçu 2010: 34).

Hafız Hakkı Bey, Balkan Savaşları öncesinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. 28 Ocak 1912'de Bulgaristan Veliahdı'nın yaş günü için Sofya'ya giden heyette görev aldı. Bu ziyaretinden dolayıdır ki 16 Mayıs 1912'de Bulgar Hükümeti tarafından kendisine Üçüncü dereceden Meziyet-i Askeriye Nişanı verildi. 5 Ağustos 1912'de altı ay süreyle Fransa'ya gitti. Buraya gidiş amacı ve faaliyetleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. 24 Eylül 1912'de genel seferberlik üzerine Fransa'dan geri dönerek 1. Kolordu Kurmay 2.Başkanlığı görevine devam etti (Konukçu 2010: 32-33). 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle başlayan Balkan Savaşlarında orduda yerini aldı. 18 Ekim-16 Kasım arasında cereyan eden Kırklareli-Süloğlu ve Pınarhisar-Lüle-

burgaz Muharebelerinde Şark Ordusuna² bağlı 1. Kolordunun kurmay heyetine girdi (Görgülü 2014: 13-30).

Başkumandanlık Vekâleti'nin 8 Kasım 1912 tarihli emri ile başarısızlığa uğrayan Birinci ve İkinci Şark Orduları lağvedilmiş, yerine 3 nizamiye ve 2 mürettep redif kolordusu ile bir müstakil süvari tugayından ibaret yeni bir Çatalca Ordusu oluşturulmuştu. Bu ordunun başına ise Başkumandan Vekili Nazım Paşa geçmişti. Hafız Hakkı Bey, yeni teşkil edilen bu orduda yine Ömer Yaver Paşa komutasındaki 1. Kolordu'nun kurmay heyeti içerisinde yer aldı. 17-20 Kasım 1912 tarihlerinde cereyan eden Birinci Çatalca Muharebelerinde bu vazifeyi uhdesine alan Hafız Hakkı Bey pasif bir konumdaydı. Doğrudan bir birliğin başında muharebelere iştirak etmiş değildi. Fakat bu çarpışmalardan sonra Edirne'nin geri alınması teşebbüslerinde bir taburun başında savaşa katıldığı anlaşılmaktadır. Edirne harekâtında; 13 Temmuz-2 Ağustos tarihleri arasındaki muharebelerde Hafız Hakkı ile Enver Beyler, Hurşit Paşa komutasındaki Çatalca Sol Yan Ordusunda görev aldılar (Görgülü 2014: 23-27; Sorgun 1997: 122). Netice itibariyle Çatalca ve Bolayır'dan yapılan hareketler neticesinde Edirne yeniden Türklerin eline geçti ve 29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul Antlaşması ile Edirne üzerindeki Türk hâkimiyeti kesin olarak Bulgarlara kabullendirildi. Hafız Hakkı Bey, Çatalca savunmasındaki fedakârlıklarından dolayı Aralık 1913'te Yarbaylığa terfi ettirildi. Balkan Savaşlarında birçok felakete şahit oldu ve savaşın hemen ardından askere öğüt mahiyetinde olan "Bozgun" adlı eserini kaleme aldı (Konukçu 2010; 34).

Hafız Hakkı Bey: Balkan Savaşlarından sonra mesaisini yoğun bir şekilde orduyu gençleştirme meselesine ayırdı. Balkan Savaşlarındaki hezimetin sebebinin yaşlı ve bilgisiz subaylar olduğunu düşünüyordu. Artık bunlar emekli edilmeli yerlerine genç, dinamik ve donanımlı subaylar getirilmeliydi. Hafız Hakkı Bey, Babıali baskınından sonra bu konudaki faaliyetlerine devam etti. Yeni sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya yazdığı bir mektubunda: Balkan Savaşlarında mağlup olan komutanların yerlerine yenilerinin atanmasını ve Karargâh-ı Umumi Erkan-ı Harbiye'sinin değiştirilmesini teklif etti. Ancak Mahmut Şevket Paşa 27 Şubat 1913 günü kendisine intikal eden bu mektuptaki teklifleri tehlikeli ve aşırı bularak reddetti (Uğurlu 2009: 47).

İTC Hükümetinin ve haliyle Hafız Hakkı Bey'in bu konudaki faaliyetleri Mahmut Şevket Paşa'nın ölümünden sonra Harbiye Nazırlığına getirilen

² 1. Ordu 17 Ekim 1912'den itibaren Şark Ordusu adını almıştır (Görgülü 2014: 13-30).

Ahmet İzzet Paşa döneminde sıklaştı. İzzet Paşa, İTC'nin bu yeniliğın hemen yapılması yönündeki radikal görüşünü sakıncalı buluyor ve bunun dereceli bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini söylüyordu. Ancak askeri kanat, zamanın kararsızlık ve beklemeye uygun olmadığını belirterek İzzet Paşa karşıtı propaganda başladı. Sonuç olarak Hafız Hakkı Bey'in çalışmaları semeresini verdi. Ahmet İzzet Paşa Harbiye Nazırlığı görevinden istifa ettirildi. Yerine Enver Bey ilk olarak 18 Aralık'ta Albay ardından da 1 Ocak 1914 günü Tuğgeneralliğe terfi ettirilerek Harbiye Nazırı yapıldı. Cemal Bey de kısa bir süre sonra Bahriye Nazırlığına getirilecekti (İlden 2014: 11; Belen 1973: 178).

Enver Paşa, Harbiye Nazırı olma sürecinde gayret gösteren Hafız Hakkı'yı unutmadı ve bu makama gelişinden kısa bir süre sonra 11 Ocak 1914'te onu Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ikinci Reis-i Saniliğine (Genelkurmay İkinci Başkanlığına) atadı. Alman Bronsart Von Schellendorf ise Birinci Reis-i Saniliğe getirildi (BOA. 13 S 1332, Dosya No: 4247 Gömlek No: 318514 Fon Kodu: BEO; Ahmet İzzet Paşa 1992: 195). Bu arada Hafız Hakkı 15 Aralık 1913'te Yarbay oldu. Gerekli makamları ele geçiren Enver ve Hafız Hakkı, Balkan Savaşlarının sonundan beri dillendirdikleri orduyu gençleştirme meselesi için derhal harekete geçtiler ve 1100 subayı emekliye sevk ederek bu köklü ıslahatı gerçekleştirdiler (Sanders 1999: 18).

Hafız Hakkı Bey'in Karargâh-ı Umumi Reis-i Saniliğine Tayini ve Buradaki İlk Faaliyetleri

14 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliahdı Ferdinand ve eşinin Saraybosna ziyareti sırasında bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi dünyayı büyük bir savaşın eşiğine getirdi. 19.yy'ın son çeyreğinden itibaren oluşan ittifaklar son şeklini aldı ve büyük devletler birbirlerine savaş ilan etmeye başladılar. Osmanlı Devleti ilk zamanlarda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın dâhil olduğu Üçlü İtilaf grubuna girmek için çalışmalara başladı. Bir düzü ittifak görüşmesinde bulundu. Fakat bunların tümü sonuçsuz kaldı. Bununla birlikte Rusya'nın takındığı düşmanca tavır büyük savaşta Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını korumasını neredeyse imkânsız hale getiriyordu. Tüm bu şartlar zorunlu olarak Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın başını çektiği Üçlü İttifak Devletleri ile yakınlaşmaya mecbur bırakıyordu. Bu nedenle savaşın başlamasından hemen sonra Osmanlı Devleti, Almanya ile gizli bir ittifak antlaşması (2 Ağustos 1914'te) imzaladı. İttifak Antlaşması gizliydi; çünkü henüz

seferberliğini tamamlayamayan Osmanlı Devleti, savaşta taraf olduğunu açıkça ilan edip İtilaf Devletleri'nin nefretini üzerine çekmek istemiyordu. Bu sebeptendir ki Osmanlı Devleti, seferberliğini tamamlayana kadar sıcak savaşa dâhil olmama hususunu Almanlara ön şart olarak kabul ettirmişti.

2 Ağustos 1914'te Türk-Alman gizli Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra seferberlik ilan edildi. Seferberliğin ilanı ile birlikte Karargâh-ı Umumi (Genel Karargâh) ve Başkomutanlık Vekâleti kuruldu. Başkomutanlık Vekâletine, Harbiye Nazırlığı vazifesini de uhdesine alan Enver Paşa tayin edildi. Başkumandan ise Padişah'ın bizzat kendisiydi (Akbay 2014: 126). Karargâh-ı Umumi ise askeri harekâtın beyni idi. Savaş buradan yönetilecekti. Seferberlik nedeniyle hâsıl olan düzenlemeye göre Karargâh-ı Umumi Erkân-ı Harp Reisi (Genelkurmay Başkanı) Tuğgeneral Bronsart von Schellendorf Paşa oldu. Yarbey Hafız Hakkı Bey ise Karargâh-ı Umumi Erkân-ı Harp Birinci Reis-i Saniliğine (Genelkurmay Birinci Başkan Yardımcılığına) getirildi³ (Karabekir 2011: 224; Akbay 2014: 126).

Reis-i Saniliğe getirilen Hafız Hakkı Bey'in Karargâh-ı Umumideki başlıca faaliyetleri Almanların biran önce Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmaya yönelik çabalarına karşı koymak ve karargâhtaki Alman nüfuzuna son vermektir. Hafız Hakkı Bey'e göre Almanlar, Türk ordusunu kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaya çalışıyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ni vakitsiz bir savaşa içine çekmeleri mukadderdi. Hafız Hakkı Bey, Karargâh-ı Umumide bu isteklere karşı koyacak en birinci isim olacaktı. Yakın çalışma arkadaşları İstihbarat Şube Müdürü Kazım Karabekir ile Harekât Şubesi Müdür Yardımcısı Ali İhsan Bey (Sabis) ile bu gayeyi temine yönelik çalışmalarda bulunacaklardı. Hafız Hakkı Bey'in başını çektiği bu hizip özellikle Osmanlı Devleti'nin ilkbahara kadar savaşa girmemesi fikrini savunarak, Enver Paşa'yı da bu fikre ikna etmek için çaba sarf edeceklerdi.

Almanya ile imzalanan gizli antlaşmanın ikinci maddesinde; Almanya'nın savaşa girmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin de Almanya lehine savaşa gireceği hükmü bulunuyordu. Almanya 1 Ağustos'ta Rusya'ya savaş ilan ettiğine göre Osmanlı Devleti'nin de hemen savaşa girmesi gerekiyordu. Oysa Osmanlı Devleti'nin seferberliği henüz tamamlanmıştı. Bu durum Hafız Hakkı Bey ve

³ Dört şubeden oluşan Karargâh-ı Umumi seferberlik icabı Üçüncü Şubenin kaldırılmasıyla üç şubeye indi. Bunlar: 1. Şube (Harekât Şubesi): Müdürü: Yarbey Kress von Kressenstein, Yardımcısı: Binbaşı Ali İhsan Bey (Sabis), 2. Şube (İstihbarat Şubesi): Müdürü Binbaşı Kâzım Bey (Karabekir), 3. Şube (Demiryolu ve Ulaştırma Şubesi): Müdürü Binbaşı Potrih, Yardımcısı: Refik Bey. (Karabekir 2011: 224).

arkadaşları arasında münakaşalara sebep oldu. Hafız Hakkı Bey'in Karargâh-ı Umumideki ilk faaliyetleri bu hatanın düzeltilmesine yönelik oldu. Arkadaşları ile birlikte bu maddenin düzeltilmesi yönünde baskı yapmaya başladı. Bu baskılar neticesinde Osmanlı Devleti'nin seferberliğini tamamlamasına kadar savaşa girmeme esası kabul edildi. (Sabis 1990: 132)

Fakat bu mutabakata rağmen Almanlar, Osmanlı Devleti'ni biran önce savaşa sokmak üzere kollarını sıvadılar. Bununla amaçları Osmanlı askeri gücünü kullanarak doğuda bir cephe açmak ve böylelikle batı cephesindeki Rus baskısını azaltmaktı. Almanların bu konudaki ilk girişimleri 11 Ağustos 1914 günü Goben ve Breslau Alman savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesiyle başladı. Ruslara karşı donanma üstünlüğü sağlandığı için Bulgarların belirsiz durumlarının da ortadan kalkacağı ve Üçlü İttifaka girecekleri görüşü ortaya atıldı. Osmanlı Devleti özellikle Bulgar ittifakı üzerinde ciddiyetle duruyordu. Bulgarlar ittifaka dâhil edilmeden kendilerinin savaşa girmelerinin güç olduğunu söylüyorlardı. Osmanlı'nın savaşta varlık gösterebilmesi Almanya'dan gelen yardımlara bağlıydı ve buradan gelecek yardımların Bulgaristan üzerinden geçmesi gerekiyordu. II. Wilhelm de Berlin Elçisi Mahmut Muhtar Paşa'ya Bulgar ittifakı olmuş bitmiş demişti. Böylece Osmanlı'nın savaşa girmemesi için hiçbir sebep yoktu. Türk tarafında da bu tezi destekleyenler, savaşın çabuk biteceğini ve pay almak isteniyorsa acele edilmesi gerektiğini söylediler. Bu fikir yoğun bir şekilde Osmanlı matbuatında da işlenmeye başlandı (Bayur 1983: 200).

Kısa zaman sonra bu gemilerin İngiltere'de el konulan iki Türk gemisine karşılık satın alındığı duyuruldu. Alman Amiral Suşon ise Donanma Komutanlığına getirildi. Bu durum Avrupa Devletlerinin tepkisine yol açtı. Osmanlıların tarafsızlık ilkesinden Almanya lehine taviz verdikleri şeklinde yorumlandı. Öte yandan Almanlar yoğun bir şekilde baskılarına devam ettiler. Artan baskılar üzerine Enver Paşa tarafından 16 Ağustos 1914'te bir savaş şurası toplandı. Alman Elçisi Wangenheim, Liman Von Sanders, Bronsart, Amiral Suschon, Albay Von Kress ve Alman Askeri Ataşemiliteri Almanya adına toplantıda hazır bulunuyordu. Osmanlı Devleti adına ise toplantıya Enver Paşa ve Hafız Hakkı Bey katıldılar. Liman Von Sanders vakit kaybeden Odessa'ya askeri hareket yapma fikrini ortaya attı. Enver Paşa'nın da sıcak baktığı bu görüş Hafız Hakkı Bey ve bazı Alman subaylar tarafından kabul görmedi⁴ (Sabis 1990: 257).

⁴“16 Ağustos Pazar akşamı Alman Meclisi dediğim meclis dağıldıktan sonra, merhum Hafız Hakkı Paşa'yı görüp müzakereden malumat almak istedim. Yukarıda zikredilen haberleri alınca hem hayret ettim hem çok müteessir oldum. Mısır seferine şimdilik büyük bir ehemmiyet vermeye lüzum yoktu. Çünkü

Toplantının ardından bir araya gelen Hafız Hakkı Bey ve arkadaşları, bitmek bilmeyen Alman istek ve ihtiraslarına karşı ortak hareket etmek kararı aldı. Böylelikle Karargâh-ı Umumi 'deki Alman nüfuzunun önüne geçilmeye çalışılacaktı. Bu tarihlerde Talat Bey'in Bulgaristan'la yaptığı ittifak görüşmelerinden (İttifak görüşmeleri için bkz. Belen 1973: 203) müspet bir neticenin çıkması üzerine Enver Paşa'nın da tesiriyle Bulgarları beklemeden savaşa girme kararı alındı. Buna göre Liman Paşa'nın Odessa planı tatbik edilecekti. Fakat Hafız Hakkı Bey bu noktada devreye girerek karara mani oldu. Birkaç gündür arkadaşları ile yaptığı mütalaalar sonucu Osmanlı donanmasının bu harekâtı uygulamak için yetersiz olduğunu söyledi. Bu konuda donanma erkânı harbiyesiyle de görüşülmesini teklif etti. Donanmadan İsmail Canbolat ve Rauf Bey ile yapılan görüşmeler neticesinde savaşa girme kararından vazgeçildi. Böylelikle Hafız Hakkı Bey, Almanların biran önce Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmaya yönelik ilk teşebbüsünü sonuçsuz bırakıyordu (Karabekir 2011: 315-316). Fakat Hafız Hakkı Bey bununla da yetinmedi. İş daha sağlama almak için Amiral Suschon'dan yazılı rapor istedi. Bu sayede Odessa'ya asker çıkarma fikrinin tutarsızlığını Almanların da kabul ettiğini göstererek Türk subayları üzerindeki baskının kalkacağını düşünüyordu. Amiral Suschon Karargâh-ı Umumi'nin emri üzerine hazırladığı 10 Eylül 1914 tarihli raporunda Odessa'ya asker çıkarmanın tehlikeli olacağını bildirdi. Böylelikle bu fikirden vazgeçildi. Böylelikle Hafız Hakkı Bey ve arkadaşları, Almanların, Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmaya yönelik çabalarını sonuçsuz bırakıyordu (Bayur 1983: 202).

Hafız Hakkı Bey'in 4 Eylül 1914 Tarihli Savaş Planı ve Değerlendirmesi

Enver Paşa'nın, bir savaşın çıkması durumunda Osmanlı ordusunun nasıl kullanılacağı sorusu üzerine Genel Kurmay Birinci Başkanı Bronsart von Schellendorf 7 Haziran 1914'te bir sefer planı hazırlamıştı. Bu plan Osmanlı Devleti'nin yalnız başına Rusya ve Balkan Devletleriyle muhtemel savaşı üzerine yapılmıştı. Henüz Almaya ile gizli ittifak antlaşmasının imzalanmadığı ve seferberliğin ilan edilmediği bir dönemde hazırlanan bu planın birçok eksik yönü

böyle bir sefer için uzun hazırlıklar yapılacaktı. Bu işe Von Kres memur edilmişti. Bu adam düşünecek, projeler hazırlayacak, bu projeler müzakere edilecek, bundan sonra deve mübayaa edilecek veya kamyonlar tedarik olunacak, bu suretle aylar geçecek. Bu müddet esnasında, elbette bu seferlerden vazgeçirmek için, başkumandan vekiline müteaddit teklifler yapabiliriz. Fakat Liman Paşa'nın Odesa civarına asker ihracı teklifi böyle değildi. Bunun acele önüne geçmek lazım idi. Eğer bu teşebbüse süratle mani olamazsak, nakliye gemileriyle, donanma İstanbulda ve bu işte kullanılacak birlikler de İstanbul ve civarında olduklarından birden bire harekete geçilmek ihtimali ve tehlikesi vardı.” (Sabis 1990: 257).

vardı. Çünkü Almanya ile ittifak yapılması şartları değiştirecekti. Kesin sonuç almak yerine kuvvetli olmak esasına dayanan bu planda Rusya'nın asıl amacı İstanbul ve Boğazlar olarak kabul edilmiş, kesin sonucun buradan alınacağı fikri ele alınmıştı. Ayrıca Bulgaristan ve Romanya potansiyel düşman olarak görülmüş ve bu sebeple ikinci derecedeki bölgeler gözden çıkarılarak kuvvetlerin büyük kısmının İstanbul çevresinde toplanması öngörülmüştü. Ancak Ağustos ayı başındaki gelişmeler bu planın uygulanabilirliğini imkânsız kıldı (Akbay 2014: 159-160).

Bu halde yeni bir plan hazırlanması gerekiyordu. 16 Ağustos görüşmelerinden kısa bir süre sonra 4 Eylül 1914'te Hafız Hakkı Bey, Karargâh-ı Umumideki Türk görüşünü yansıtan bir savaş planı hazırlandı. Bu plan tasarlandığı sırada Avrupa'daki durum şöyle idi; Tannenberk Savaşı kazanılmış ve Ruslar bozguna uğramış durumdaydılar. Avusturyalılar, Sırbistan'a yenilmekle birlikte ikinci Sırbistan taarruzuna hazırlanıyorlardı. Batı Cephesi'nde mağlup olan Fransızlar Marne dolaylarına çekiliyorlardı. Ayrıca Bulgaristan ile muhtemel bir ittifak hesaba katılmıştı. (Çakmak 2011: 18) Planda özetle şu esaslar üzerinde durulmuştur;

- 1) Bulgaristan'a yardım etmek,
- 2) Boğazları ve İstanbul'u karadan ve denizden savunmak,
- 3) Bunların hepsinden önce genel savaşın iyi sonuçlanması için müttefiklere olabildiğince etkili bir şekilde yardım etmek,
- 4) Savaşta Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna yardım etmek

Planda muhtemel bir Balkan Savaşı'nın genel savaşı en az etkileyeceği düşünülmüştür. Yine Bulgarların Osmanlı Devleti ile müttefik olacağı düşünülerek düşman safında olan Yunan ve Sırp taarruzlarına karşı bu ülkeye iki kolduluk bir kuvvetin gönderilmesi uygun görülmüştür. Bununla birlikte Bulgaristan Cephesi kesin sonuç alınacak bir cephe olarak algılanmamıştır.

İkinci şıkta İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale Boğazı'nı zorlaması halinde alınması gereken önlemler üzerinde durulmuştur. Hafız Hakkı Bey, ilk ve en önemli tedbir olarak Boğaz'ın içine bolca serseri mayın yerleştirilmesini teklif etmiştir. Bununla birlikte Hafız Hakkı Bey, Fransa'nın Almanya ile uğraştığı ve İngiltere'nin ise Mısır'da sınırlarını beklediği bu sıralarda bu cepheye önemli miktarda kuvvet gönderemeyeceklerini düşünmüştür. Sonuç

olarak Hafız Hakkı Bey, sadece III. Kolordu'nun Çanakkale Boğazı'ndan yapılacak muhtemel bir düşman savunmasını engelleyebileceğini belirtmiştir.

Hafız Hakkı Bey savaşın iyi sonuçlanmasına çalışmak ve müttefiklere yardım etmek hususlarında ise iki teklif ortaya koymuştur. İngilizleri hedef alan ilk teklifte Mısır, Aden ve Basra Körfezi'ne yönelik taarruz hareketleri düşünülmüştür. İngilizlerin maddi ve manevi kuvvetlerinin sarsılması için İslam Halifesinin Asya'da arka arkaya zaferler kazanması gerektiği vurgulanarak bu zaferlerin özellikle Afganistan ve Hindistan'da büyük etkiler meydana getireceği ve dolayısıyla İngilizleri can evi Hindistan'da oldukça zor bir durumda bırakacağı ifade edilmiştir. Bu gayeyi gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'nin bütün ordusuyla Kafkasya ve İran'a yürüyerek Rusları burada biran evvel mahvedip Hazar Denizi'ne Afgan sınırına ulaşması gerektiği savunulmaktadır.

İkinci teklifte ise Avrupa Savaşı'nı doğrudan doğruya etkileyen bir plan ortaya atılmıştır. Burada Rusya'ya karşı bir hareket düşünülmüştür. Hafız Hakkı Bey, az bir kuvvetle doğuda Rusya'ya karşı savunma yapmanın zorluğunu ortaya koyarak, Rusların bu savunmayı delmeleri halinde Doğu Anadolu'yu ve hatta Orta Anadolu'yu işgal edebileceklerini belirtmektedir. Osmanlı ve İslam âleminde ezici bir etkiye sebebiyet verecek bu harekâtı bertaraf etmek için Osmanlı ordusunun yedi kolorduluk bir kuvvetle Kafkasya'ya taarruz etmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu harekât için en uygun istikamet Batum-Tiflis istikameti olduğunu belirten Hafız Hakkı Bey, bunun ancak Osmanlı donanmasının Rus donanmasını mahvettikten veya savaş dışı bıraktıktan sonra mümkün olabileceğini eklemektedir. Bu planda en dikkat çekici hususlardan biri Ruslarla ters cephe bir savaşın gündeme getirilmiş olmasıdır. Hafız Hakkı Bey, bu sayede Rus ordusunun çözüleceğini ve mahvolacağını bildirerek Türk ordusunun Hazar Denizi'ne dayanacağını ifade etmektedir. Öte yandan Türk müfrezelerinin Tahran'a girmesi halinde bu başarının Rus orduları gerilerinde, Afganistan ve Hindistan'daki etkilerinin savaşın sonlandırılması için büyük bir öneme sahip olacağı düşünülmektedir. Liman Paşa'nın 16 Ağustos görüşmelerinde ortaya attığı Odesa'ya asker çıkarma fikri ise tüm bu planları sekteye uğratacağı için eleştirilmekte ve donanma üstünlüğü söz konusu olmadığından dolayı tehlikeli bir hareket olarak telakki edilmektedir (Akbaş 2014: 344-350).

Plan birçok yönüyle eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştirileri yönlendirenlerin başında Fevzi Çakmak gelmektedir. Çakmak, bu planın Doğu'da kuvvet

toplama düşüncesinin ilk belirtileri olduğunu ve Sarıkamış felaketinin yaşanmasında etkili olduğunu söylemektedir. Özellikle ters cephe hareketi fikrini eleştiren Çakmak, bunun imkânsızlığından bahisle bu planın gerçekten ziyade arzuya dayandığını söylemektedir. Hatta bu planın dönemin Genelkurmay Başkanlığı tarafından uygulanabilir olarak kabul edilmesini dahi eleştirmektedir (Çakmak 2011: 19-21). Edward J. Erickson ise bu planı aşırı ihtiraslı bulmaktadır. Erickson, Bronsart'ın somut kurmay çalışmaları yanında Hafız Hakkı Bey'in fikirlerini çılgınlık olarak kabul etmektedir (Erickson 2011: 65-71). Son olarak Ali İhsan Bey (Sabis) "öteden beri münakaşa ettiğimiz esaslara göre hazırlandı" demek suretiyle planı kabul edilebilir görmektedir. Sonuç olarak Hafız Hakkı Bey'in planında hemen savaşa girmeme düşüncesi ağır basmaktadır. Savaşa girildiği takdirde ortaya atılan Mısır'a ve Kafkasya'ya taarruz hareketleri ise aşırı görülmekle birlikte Hafız Hakkı Bey'in Karadeniz olayına kadar muhafaza ettiği "ilkbahara kadar savaşa girmeme" düşüncesiyle çelişmektedir. Nitekim burada savaşın kışın süreceği ihtimali üzerinde durulmuştur.

Hafız Hakkı Bey'in Sofya'ya Gönderilmesi

Eylül ayı başlarından Almanların, Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmaya yönelik çabaları hız kazandı. Bu sıralarda Almanlar, Rus Cephesi'nde Tannenberg Savaşı'nı kazanmış ve binlerce esir almışlardı. Batı Cephesi'nde ise Fransızlar büyük bir mağlubiyete uğratarak Paris'in Kuzeydoğusuna çekilmeye mecbur edildiler. Hatta Fransızlar, Almanların Marne Nehri boyunca ilerlemeleri üzerine hükümet merkezini Paris'ten Bordeaux'ya naklettiler (Bayur 1983: 203).

Bu zaferler hem Almanlar hem de Türkler nezdinde savaşın İttifak Devletlerince kazanılacağı şeklinde yorumlandı. Bu galibiyetlerin verdiği havadan istifade etmek isteyen Alman Askeri Heyeti, Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmak için ikinci girişimlerine başladı. Almanlar, Bulgarların İttifak Devletleriyle harekete geçeceğine inanıyorlardı. Bu sebeple Türk tarafı ile Bulgarlar arasında ikinci bir görüşme yapılmasını, ancak siyasiler arasındaki temasın sonuç vermediğinden bu kez görüşmelerin askeri heyetler arasında gerçekleşmesini istediler. Bu amaçla iki devlet arasındaki askeri ve siyasi görüşmeleri yapmak üzere Hafız Hakkı Bey, yanında Demiryolu Şubesi Müdürü Refik Bey ile birlikte 6 Eylül 1914 sabahı Sofya'ya gönderildi (Bayur 1983: 204).

Bu sıralarda Türkiye'nin Sofya Elçisi Ali Fethi Bey (Okyar) idi. Mustafa Kemal (Atatürk) ise Sofya Askeri Ataşesi vazifesinde bulunuyordu. Görüşmele-

re Türk tarafı adına Hafız Hakkı Bey'in başkanlığında Mustafa Kemal ve Refik Beyler de katıldılar. Bulgar Hükümeti adına ise Harbiye Nazırı General Boyacıyev, Erkan-ı Harbiye Reisi Genev ve İkinci Reis Miralay Jokov bulunuyorlardı. Hafız Hakkı Bey açıkça niyetini ortaya koyup Bulgarları, Türk-Alman ittifakına davet etti. Fakat Bulgar yetkilileri bunun hükümete ait bir mesele olduğunu ileri sürerek sadece savaşa girilmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin kendilerine ne şekilde yardım edebileceğini sordular. Hafız Hakkı Bey, iki kolordu ile Bulgaristan'a yardım edilebileceğini ve bunların Yunanistan veya bu mümkün olmazsa Romanya üzerine taarruz hareketinde bulunması gerektiğini söyledi. Ancak Bulgar yetkililer bu fikre karşı çıkararak iki bu iki kolorduluk kuvvetin Sırbistan üzerine kullanılması gerektiği üzerinde durdular. Nitekim Bulgaristan, Sırbistan'a karşı taarruz, Yunanistan'a karşı müdafaa ve Romanya'ya karşı gözetleme stratejisi uygulama düşüncesindeydi. Hafız Hakkı Bey, Yunanistan'a karşı taarruz fikrinde olmakla birlikte Bulgarların tam cepheden Sırbistan üzerine taarruz teklifini kabul etmek zorunda kaldı (Karabekir 2011: 321).

Bununla birlikte Bulgarlar, Romanya'nın da kendilerine düşman olarak hareket edebileceği düşünülerek savaş planı yapılmasını istediler. Fakat işi yo-kuşa sürüklemekten başka bir anlam taşımayan bu istek Hafız Hakkı Bey'in 4 Eylül tarihli savaş planına aykırı olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin de menfaatleriyle taban tabana çelişiyordu (BOA. 09. 09. 1914. Dosya No: 879 Gömlek No: 40 Fon Kodu: HR. SFR.04). Bulgarlar 9 Eylül'e kadar olan süreçte savaşa girebileceklerine dair ufak ümitler vermişlerdi. Ancak Almanların Marne Meydan Savaşı'nı kaybederek çekildikleri ve Avusturyalılar'ın da Lomberg'i boşaltarak bir hayli esir verip çekildikleri haberleri Bulgarların kesin kararını belirledi. Böylelikle Hafız Hakkı Bey'e şimdilik savaşa girmeyeceklerini söylediler. Bunun üzerine Hafız Hakkı ve Refik Beyler 18 Eylül'de İstanbul'a döndüler (Karabekir 2011: 321).

Hafız Hakkı Bey İstanbul'a döndükten sonra Sofya'daki izlenimlerini de içine alan yeni bir rapor kaleme alarak Bulgarlar'ın durumunun belirsiz olduğunu bildirdi. Bunun yanında Liman Paşa'nın ortaya attığı Odessa'ya asker çıkarma fikrinin donanma üstünlüğü sağlanmadan mümkün olmadığı, bunun Amiral Suşon tarafında da takdir edildiğini ifade etti. Buna karşılık Süveyş Kanalı'nın tutularak Almanlara bu sayede yardım edilebileceğini söyleyen Hafız Hakkı Bey, ayrıca kışın Kafkaslardan Ruslara taarruzun mümkün olmadığını ve ilkbahara kadar savaşa girilmemesi gerektiğini özellikle ifade ederek bir kez daha

Alman istek ve arzularına ket vurmuş oldu (Belen 1964: 321-322). 4 Eylül tarihli savaş planı ile mukayese edildiğinde hakikate daha uygun olduğu görülen bu plan Türk kurmayları ve bu arada Enver Paşa tarafından da kabul gördü ve şimdilik savaşa dâhil olma tasavvurlarından vazgeçildi (Karabekir 2011: 278).

Hafız Hakkı Bey'in 21 Ekim 1914 Tarihli Savaş Planı ve Bu Planın Değerlendirilmesi İçin Berlin'e Gönderilmesi

Ekim ayının başlarında Almanlar ve Avusturyalılar, Osmanlı'yı savaşa sürüklemek için en ağır baskılarına başladılar. Bunda Almanların Marne'de mağlup olmalarının ve Avusturyalıların Rus Cephesi'nde düştükleri kötü vaziyetin büyük etkisi vardır (Bayur 1983: 212). Almanlar nezdinde hâkim olan görüş; Rus Cephesi'ndeki yüklerini hafifletmek için bir kısım Türk birliği ile Doğu'da Rusların dikkatini çekmek ve Süveyş Kanalı'nı yine Türk kuvvetlerinin sayesinde tehdit ederek İngilizlerin Hint kuvvetlerini nakliyatına mani olmaktı (Sabir 1990:52).

Alman baskıları ve planı karşısında Enver Paşa ikna olmuş gibi görünüyordu. Fakat Osmanlı Devleti'nin biran önce savaşa dâhil olmasını gerektiren bu düşünce Hafız Hakkı Bey'in başını çektiği Türk erkânıharbiyesi tarafından şiddetle eleştiriliyordu. Enver Paşa'nın Almanların etkisinde kaldığını gören Hafız Hakkı Bey, Karabekir ve Ali İhsan Beylerle görüşerek kışın savaşa girmenin zararları üzerine bir rapor yazıp Enver Paşa'ya sunmayı teklif etti. Hafız Hakkı Bey'in 21 Ekim'de Enver Paşa'ya sunduğu aynı zamanda savaş planı kapsamında değerlendirilen bu rapor özetle şöyledir:

Karadeniz'de iki taraf donanmalarının çarpışmalarından bir savaş meydana gelirse: Mısır, Aden, Basra ve İran yönlerinden yapılacak hareketlerin hepsi düzensiz kuvvetlerdir. Bunlardan ancak geçici zamanlar için istifade edilebilir. Savaş uzun sürerse, birbiri aleyhine dönmeleri veya kaçmaları muhtemeldir. Bunun için bunlardan harp sonunda istifade edilebilir.

Kafkas Cephesinde bizim 70 bin tüfek, 20 bin kılıç, 172 topa karşı Rusların, 140 bin tüfek, 17 bin kılıç, 472 topu vardır. Şu halde harbe girmekle bu cephede kışın mağlup olmağımız da muhtemeldir. Biz bu kadar kuvveti iâşede zorluk çekerken, daha fazla kuvvet yağmamıza imkân yoktur. Odesa'ya çıkarma yapmanın imkânsızlığını Amiral Suşon da söylüyor.

Bu kış müttefiklerimiz Sırbistan'ı mağlup ederek, Romanya ve Bulgaristan'ı kendi taraflarına çekmeye mecbur ederlerse, o halde noksanlarını ikmal

etmiş, talim ve terbiyesini tamamlamış olan Osmanlı ordusu her tarafta Ruslara karşı mühim bir iş görebilir.

Özetle donanmaların Karadeniz’de bir harbe sebebiyet vermeleri halinde;

a) *Kafkasya sınırında savunmada kalınır: süvari ve çeteler sınırı geçer,*

b) *Geri kalan kuvvetlerimiz İstanbul civarında barıştaymış gibi harbe hazırlanır ve Boğazlara karşı olan taarruzu şiddetle defeder,*

c) *Mısır’a karşı iyi hazırlandıktan sonra taarruza geçilir.*

Netice: Donanmaların harbe sebebiyet vermeleri halinde Mısır’a karşı taarruzdan başka bir şey yapılamıyor ve Kafkas Cephesi’nde vaziyet şimdikiinden daha müşkül oluyor. Yalnız Mısır’a taarruz için erkenden harbe girmenin bütün musibetlerini yüklenmek hususunda faydalı olup olmadığını önceden düşünmek lazım. Mısır’a taarruzdan maksat Süveyş Kanalı’nı kapamak ise, onu çetelerle ve baltalama hareketleriyle kısmen temin etmek mümkündür. Güney Afrika isyanı doğru ise, bir dereceye kadar oraya kuvvet sevkine sebep olacağından Süveyş Kanalı’nın bu günkü ehemmiyetinin bir harbe değip değmeyeceği düşünülmelidir (Karabekir 2011: 345-346; Belen 1964: 61-62).

Bu plan, 4 Eylül tarihli savaş planı ile karşılaştırıldığında, arada büyük farkların olduğu görülür. Hafız Hakkı Bey ilk raporunda Bulgarlar ile müttefiklik durumundan bahsetmişti. Oysa bu raporda Bulgarların durumunun belirsizliği ifade edildi. Sofya’ya gidip bizzat Bulgar yetkilileri ile görüşmesinin bu düşüncesinde büyük etkisi olduğunu söylemek gerekir. Yine Yunanistan’ın Türkiye aleyhine hareket edeceği ihtimali bu planın esaslarındandı. İlk plandaki aşırı düşüncülerden eser yoktu. İran, Mısır ve Aden’e taarruz fikrinden vazgeçildi. Süveyş Kanalı’nı kapama işinin çetelerle ve baltalama hareketleriyle gerçekleştirilebileceği söylendi. Kafkasya’ya taarruz düşüncesi ertelendi. Bu cephede savunmada kalınması öngörüldü. Bu taarruz için kullanılacak kuvvetlerin İstanbul çevresine yığılması fikri ortaya atıldı. İstanbul ve çevresine önem verilmesinin sebebi, henüz Balkan Devletlerinin tarafsızlığının veya Osmanlı lehine ittifaka girmelerinin sağlanamamasıdır. İlk planda gerektiğinde kışında savaşa girilebileceği bildirilmişti. Bu planda ise ilkbahara kadar beklemenin zarureti kesin bir dille ifade edildi. Odessa’ya asker çıkarma fikrinin gereksizliği ise her iki planda da ortaktır. Bununla birlikte bu planın, Sofya dönüşü kaleme alınan raporla tam bir uyum içerisinde olduğu söylenebilir. Böylelikle Hafız Hakkı’nın

‘ *ilkbahara kadar savaşa girmeme* ’ düşüncesinin Sofya dönüşünden sonra artık kesinlik kazandığı görülmektedir.

Hafız Hakkı Bey’in bu planına rağmen Almanların baskısı devam etti. 24 Ekim 1914’te Alman Elçisi Wangenheim, Tarabya’daki Alman Elçiliğinde bir öğle yemeği düzenleyerek kabinenin nüfuzlu üyelerini savaşa ikna etmeye çalıştı. Bu yemekten bir gün sonra Encümen-i Vükela toplantısı yapıldı. Toplantıda savaşa girme meselesi görüşüldü. Uzun uzadıya süren münakaşalar neticesinde iki görüş üzerinde duruldu:

- 1) Hemen savaşa girmek,
- 2) Daha altı ay tarafsız kalma lüzumuna Almanları ikna etmek için Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey ile Reis-i Sani Hafız Hakkı Bey’i Berlin’e göndermek.

Maliye Nazırı Cavit Bey ile Sadrazam ikinci seçenek üzerinde durdular. Diğerleri ise derhal savaşa girme taraftarı idiler. Ancak ikinci seçenek kabul edildi ve Hafız Hakkı Bey’in Berlin’e gitmesi kararlaştırıldı. Meselenin ciddi olduğunu göstermek için Bronsart’ın da Hafız Hakkı Bey ile gitmesi öngörüldü (Bayur 1983: 231-232). Hafız Hakkı, Encümen-i Vükelanın kararı üzerine 25 Ekim akşamı Bronsart Paşa ile birlikte yola çıktı. Onun amacı raporunda belirlediği hususları Alman Genel Karargâhına anlatmak ve ilkbahara kadar savaşa girmeme hususunda onları ikna etmektir. Ayrıca ordunun ihtiyaç duyduğu bir takım malzemeyi temin etmek için Alman yetkililerle görüşecekti. Ancak Hafız Hakkı Berlin’e vardığı gün 29 Ekim’de Karadeniz olayı⁵ patlak verdi. Osmanlı Devleti ve Rusya birbirlerine karşılıklı savaş ilan ettiler. Böylelikle Osmanlı Devleti resmen savaşa girmiş oluyordu. Bu durum karşısında Berlin’de durmasının bir anlamı kalmayan Hafız Hakkı Bey hemen İstanbul’a döndü⁶ (Bardakçı 2014: 40).

Hafız Hakkı Bey’in Kasım Ayı içerisindeki Faaliyetleri

Hafız Hakkı Bey, Karadeniz olayına kadar ihtiyatlı davranmıştı. İlkbahara kadar savaşa girmeme düşüncesini taşıyordu. Fakat tüm çabalarına rağmen bunu engelleyemedi. Bu sebeptendir ki Berlin dönüşünden sonra görüşleri aniden değişti. Madem savaşa girilmişti; artık süratle hareket edilmesi gerekliydi. Ha-

⁵ Karadeniz olayı; Amiral Suschon komutasındaki Türk donanmasının 29 ve 30 Ekim tarihlerinde birer Rus şehri olan Sivastopal ve Odessa’yı bombardıman etmesi üzerine Osmanlı Devleti’nin fiilen Birinci Dünya Savaşı’na girmesi hadisesidir (Kaymakam Nazmi 1935: 52-53).

⁶ Hafız Hakkı Bey’in Berlin’e gönderilmesi hakkında farklı bir görüş için bkz (Sivri 2016: 77-88).

fiz Hakkı Bey mutedil tavrını kaybetmişti. Artık deyim yerindeyse muhalefet safından iktidar safına geçmişti (Bardakçı 2014: 65).

Bu yeni ruh haline bürünen Hafız Hakkı Bey, Kasım ayı başından beri çeşitli cephelelerdeki durumla ilgilenmeye başladı. Birliklerin konuşlanması, iaşe ve cephe vaziyetleri ile ilgili emirler yazmakla meşguldü. Fakat asıl ilgi noktası Kafkas Cephesi idi. Balkanlarda vaziyetin henüz belli olmaması İstanbul ve çevresindeki birlikleri şimdilik hareketsiz bırakmıştı. Mısır ikinci derecede önemliydi. Buna karşılık Kafkas Cephesi'ne III. Ordu nakledilmişti ve Rusya ile karşılıklı savaş ilanından sonra ilk çarpışmalar burada yaşanmaya başlamıştı. Kafkas Cephesi kesin sonuç alınabilecek bir cephe olarak düşünülmüştü. Bu cephenin açılmasının amacı Almanya Cephesi'ndeki Rus birliklerinin bir kısmının dikkatini buraya çekmek ve böylelikle batıda Almanya'yı rahatlatmaktı. Almanya'nın savaşta galip geleceği düşünülüyordu ve savaşın sonunda galip devletlerle masaya oturmak için faydalı işler yapma düşüncesi hâkimdi (Bardakçı 2014: 45.)

Bu sıralarda Kafkas Cephesi'nde Köprüköy Savaşları yaşanıyor. III. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa idi. Ruslara karşı başarılı hareketler düzenlenmesine rağmen Hasan İzzet Paşa nezdinde lojistik eksiklerden kaynaklanan bir tereddüt hâkimdi. Hafız Hakkı Bey, ordunun iaşe meselesi ile bizzat ilgileniyordu. 4 Kasım 1914'te bir miktar arpa ile elli bin lira parayı III. Orduya gönderdi. Trabzon Valisi'ne ordunun iaşe temini için şifreler yazdı. (Bardakçı 2014: 44-49) Hafız Hakkı Bey sürekli olarak Hasan İzzet Paşa'ya telgraflar göndererek onu taarruza teşvik ediyordu. Bu teşviklerin bir sonucu olarak Hasan İzzet Paşa 10 Kasım'da merkeze gönderdiği bir telgrafta sonraki gün için taarruz müjdesi verdi. Üç gün devam eden taarruz hareketi başarılı sonuçlar verdi ve düşman daha doğuya çekilmeye mecbur edildi. Bu durum Karargâh-ı Umumide sevinçle karşılandı ve Hafız Hakkı Bey'in 4 Eylül tarihli savaş planında ortaya attığı Kafkas taarruzu fikri yeniden gündeme geldi. Enver Paşa'nın da bu fikre sıcak bakması üzerine muhtemel bir harekâtın planı ortaya çıkmaya başladı. Yavaş yavaş Sarıkamış Harekâtı'nın zemini oluşturulmaya başlanıyordu. Hafız Hakkı Bey bu amacı gerçekleştirmek için Kars-Ardahan-Batum hattının zapt edilmesi gerektiğini söylüyordu. Ona göre III. Ordunun iaşesi Trabzon ve Erzincan'dan sağlanamazdı. Bunun için biran önce Batum zapt edilmeli ve ordunun iaşesi buraya dayandırılmalıydı. Bunun için bir kolordunun Batum'a gönderilmesi

gerektiğini savunuyordu. Fakat bu mümkün olmadı. Bunun yerine I. Ordudan seçilen bir fırka Batum'un zaptı içinde görevlendirildi (Bardakçı 2014: 56-59).

Hafız Hakkı Bey'in Karargâh-ı Umumi 'deki Görevinden Ayrılması

Orduyu ve memleketi Alman emellerinden uzak tutmaya çalışan Hafız Hakkı Bey, bu düşüncenin tatbiki aşamasında sürekli olarak Alman subaylarla çatışma haline giriyordu. Almanların, Türk menfaatini gözetmeksizin ileri sürdükleri fikirler Hafız Hakkı duvarına çarpıp geri dönüyordu. Bu anlaşmazlık savaşa girdikten sonra da devam etti. Hafız Hakkı Bey gerek savaşa giriş şekli gerekse Amiral Suşon hareket tarzı hakkında sürekli olarak Bronsart ile çekişme halindeydi (Sabis 1990: 173).

Günlüğünde de Alman subaylara karşı olan antipatisini sık sık gündeme getirmekteydi. Bunlardan bazıları şöyledir: *“dört vapur öğleye kadar hazır. Maatteessüf otomobilleri Akdeniz alamadı. Alamayacağını evvelce söyledik, bir Alman vapuru vermek lazım dedik. Fakat Almanlar böyle mühim zamanda o kadar adi menfaatleri düşünüyorlar ki, tasavvur olunamaz. Bu otomobillerin gitmemesi yüzünden Hasan İzzet Paşa gayet mühim bir vasıttan mahrum oldu. Ah! Nazır, sen bu Almanlara fazla yüz veriyorsun. Bu vatan için canı yanan, kalbi sızlayan Türklere Almanlar kadar olsun ehemmiyet vermiyorsun ve neticede işte mesela Hasan İzzet Paşa'ya şimdi hem erzak az gidiyor, hem vasıta-i nakliye...*

...Bu Almanlarla Karargâh-ı Umumi çorba! Bizim Bezm-i Âlem, Mithat Paşa Vapurlarından haber yok. Ereğli, Sinop Limanlarına sorduk, bilen yok. İhtimal ki battılar. Her şeyden evvel iki tayyaremizle en iyi ve yegâne iki tayyare, cephane battı, yazık!” (Bardakçı 2014: 49-60)

Nihayetinde Hafız Hakkı Bey ile Bronsart arasında yaşanan küçük bir tartışma çatışmayı daha belirgin bir hale getirdi ve bu süreç Hafız Hakkı Bey'in görevinden istifa etmesiyle sonuçlandı. Bronsart riyasete ait otomobilin kendisine ait olduğunu iddia ederek Hafız Hakkı Bey'in bu otomobile binmesini yasaklaması aralarındaki ihtilafı arttırdı. Bunun dışında Bronsart birkaç kez Hafız Hakkı Bey'i mesaiye geç gelmekle suçladı. Nihayetinde Bronsart'ın 22 Ekim'de Karargâh-ı Umumideki subayları toplayarak Hafız Hakkı Bey'i ima ile bir takım tekdirlerde ve ihtarlarda bulunması meseleyi kopma noktasına getirdi ve Hafız Hakkı Bey 23 Ekim'de Karargâh-ı Umumideki görevinden istifa etti (Karabekir 2011: 387).

Hafız Hakkı Bey'in Erzurum'a Gelişi ve Buradaki Faaliyetleri

Amiral Suşon komutasındaki Türk donanmasının 29 ve 30 Ekim tarihlerinde birer Rus şehri olan Sivastopal ve Odessa'yı bombardıman etmesi üzerine Osmanlı Devleti fiilen Birinci Dünya Savaşı'na girdi. Bu olaydan sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ilk çatışmalar Doğu Cephesi'nde yaşanmaya başladı. Ruslar, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeden bir gün önce 1 Kasım 1914'te harekete geçtiler. Oltu'dan Ağrı Dağı'na kadar olan cephede taarruza geçen Ruslar, Türklerin sınır muhafız kuvvetlerini uzaklaştırdıktan sonra sınırdan içeriye doğru ilerlemeye başladılar. Ordu emrinde istikamet Erzurum olarak belirlenmişti (Kaymakam Nazmi 1935: 52-53). 2 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da ise İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. Osmanlı Devleti ise 11 Kasım'da bu devletlere karşılık verdi (Şirokorad 2009: 466).

Doğu Cephesi'nde Rus kuvvetlerinin karşısında III. Türk ordusu bulunuyordu. Üç kolordudan mürekkep olan bu orduya Hasan İzzet Paşa komuta etmekteydi. Hasan İzzet Paşa ilk zamanlarda Rus kuvvetlerine karşı üstün başarılar elde ederek Köprüköy'e kadar olan bölgeyi aldı ve Rusları sınırın gerisine püskürtmeye muvaffak oldu. Fakat merkezde de büyük bir heyecanla takip edilen bu muvaffakiyetler kısa sürdü. Enver Paşa'nın emriyle III. Ordu, Azap-Horum hattında bulunan Rus kuvvetlerine karşı harekete geçti. 4-21 Kasım tarihleri arasında cereyan den Azap Muharebeleri gerek Hasan İzzet Paşa'nın mütereddit tavrı gerekse ordunun ikmal eksiklerinden dolayı başarısızlıkla sonuçlandı ve III. Ordu 22 Kasım'da yeniden Köprüköy noktasına çekilmek zorunda kaldı (Sivri 2016: 103-104).

6-22 Kasım tarihleri arasında meydana gelen savaşlarda Türk tarafının kısmi başarılarına rağmen, Hasan İzzet Paşa'nın orduyu geri çekmesi, gerek Karargâh-ı Umumi, gerekse hükümet nezdinde ciddi tepkilere yol açtı. Bölgenin İttihatçı yöneticileri ve Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarını da ortak bir düşünce etrafında topladı. Özellikle Erzurum Valisi Tahsin Bey, Van Valisi Cevdet Bey ve Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey, III. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın görevden alınmasını ve bölgedeki güçlerin arttırılarak daha cesur ve genç komutanların komuta kademesine getirilmesini istediler (Benazus 2006: 195-196). Bu isimlerin yanı sıra bölgede görevli olan İTC murahhası mesulü ve Teşkilat-ı Mahsusa mensubu Bahattin Şakir Bey de III. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'yı merkeze şikâyet etti. Böylece Hasan İzzet Paşa üzerinde siyasi

baskı oluşmaya başladı. Ancak Başkumandanlık Vekâleti sivillerin mülki yöneticilerin askeri meseleler karışmasına karşı çıktı ve bu tarz şikâyetlerin yapılması yasaklandı (Özdemir 2003: 129).

Bununla birlikte Karargâh-ı Umumi ve Hükümet nezdinde de III. Ordu ile ilgili görüş valilerinkiyle aynı idi. Enver Paşa, Hasan İzzet Paşa'nın işi anarşiye sürüklediğini söylüyordu (Karabekir 2011: 389). Hafız Hakkı Bey ise bu durumdan duyduğu rahatsızlığı şu sözlerle dile getiriyordu: "üçüncü Ordu işleri izam ediyor; mütemadiyen cephe talebi icat edilmiş bir vesile olabilir. Butum'un zaptı hakkındaki tekliflere sudan cevaplar veriliyor. Köprüköy Muharebelerini, parça parça kuvvet sokarak gayri müsait şartlar içinde yaptı. Azap Muharebesi, azim ve metanet ile idare edilemedi. Muvaffak olacaklarında daima şüphe ve tereddüt ederek işe başladı ve tabi muvaffak olamadı ve olamayacaktır" (Sabis 1990: 182-183).

Hafız Hakkı Bey'in Bronsart ile bozduğu bir sırada, Kafkas Cephesi'nde ortaya çıkan bu sorunlar, başarısızlıklar ve hayal kırıklıkları, Hafız Hakkı'nın cepheye gidişine ve yerinde incelemeler yapıp karar vermesine yol açmıştır. Karargâh-ı Umumi tarafından bölgedeki durumu incelemekle görevlendirilen Hafız Hakkı Bey 25 Kasım 1914 günü Mecidiye Kruvazörü ile Trabzon'a hareket etti. Kendisine III. Ordu Kurmay Başkanı Felix Guse'ye vermesi için Almanca yazılı bir talimat teslim edilmişti. O gün için gizli olan ve Karargâh-ı Umumideki Türk subaylarının içeriğini bilmediği bu talimatta şunlar yazıyordu: "*rus Ordusunun cephesi kuvvetli ise ve bir taktik hareketiyle başarı elde edilemeyeceğine kanaat getirilirse, bir kolorduyu Erzurum müstahkem mevziinden alınacak toplarla takviye ederek Rusların ön cephesine, ayrıca iki kolordu ile yanlarına kuşatıcı bir taarruz yapılabilir*" (Sivri 2016: 111). Bu talimattan anlaşılıyor ki Başkumandanlık Vekâleti, Hafız Hakkı Bey'i Erzurum'a durumu inceleyip rapor etmekten çok, şartlar ne olursa olsun orduyu taarruza hazırlamak için göndermişti. Muhtemel bir harekâtın kuşatma şeklinde yapılacağını ön gören bu talimatın doğrudan doğruya Felix Guse'ye hitap etmesi ayrıca ilginç olan bir noktadır. Nitekim Hasan İzzet Paşa'nın mütereddüt tavrı bilinmektedir.

26 Kasım akşamı Trabzon'a varan Hafız Hakkı Bey, buradan gönderdiği şifreli telgrafta: "*hopa'ya ihraç hareketinin mümkün olduğunu, Hopa'dan piyade ve hayvan hareketine mahsus yol ile Çoruh Vadisi'ne varılabileceğini*" bildirdi. Hafız Hakkı Bey'in ilk raporu taarruz düşüncelerini teşvik edici yöndeydi. Tetkikin amacı gerçeği görmekten çok taarruza zemin hazırlamak gibiydi (Sabis 1990: 194).

Hafız Hakkı Bey, Trabzon'daki bu incelemelerinden sonra 27 Kasım sabahı Erzurum'a gitmek üzere kendisine tahsis edilen otomobille Trabzon'dan hareket etti. Kışın ve soğğun geçit vermediği, Trabzon-Erzurum yolundaki meşakkatli yolculuğun ardından 29 Kasım günü Erzurum'a vardı. Aynı gün Albaylığa terfi ettiğini bildiren İrade-i Seniyye kendisine tebliğ edildi. Bu yoldaki zorlukları ve Erzurum'a vardktan sonra kışın şiddetini gören Hafız Hakkı Bey, 29/30 Kasım gecesi İstanbul'a yeni bir rapor gönderdi. Albay Hafız Hakkı Bey bu raporunda; Trabzon-Erzurum yolundaki menzil durumunun çok kötü bir vaziyette ve disiplinsiz halde olduğunu, kış şartlarının geçiş vermediğini ve yiyecek, giyecek ile cephanenin giderek kötüleştiğini bildirdi. (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi III. Ordu Harekâtı 1993: 333)

Hafız Hakkı Bey'in ilk raporunda görülen olumlu ifadeler yerini gerçeklere bırakıyordu. Bunda şüphesiz Trabzon ve Erzurum vilayetleri arasındaki iklim farklılıklarının ve Hafız Hakkı Bey'in bu bölgeye ilk defa gelip zorlukları bizzat müşahede etmesinin büyük rolü vardı. Birçok araştırmacı Hafız Hakkı Bey'in bu tarihe kadar ilkbahardan önce savaşa girmeme düşüncesinde olduğunu fakat Erzurum'daki incelemelerinden sonra ve yükselme hevesiyle kanaatinin değiştiğini yazmaktadır. Oysa daha öncede ifade edildiği gibi Hafız Hakkı Bey ile Enver Paşa arasında Kasım ayı ortalarından beri kışın bir kuşatma harekâtının yapılmasına dair ortak bir düşünce mevcuttu. 29/30 Kasım tarihli bu rapor ise zorlukların bizzat müşahede edilip objektif bir şekilde merkeze bildirilmesinden başka bir şey değildi.

Hafız Hakkı Bey, Albay rütbesiyle Erzurum'a vararak söz konusu telgrafı gönderdikten sonra Erzurum Valisi Tahsin Bey, Dr. Bahattin Şakir Bey ve bir takım ittihatçı yöneticilerle görüştü. Ardından Ordu Menzil Müfettişi Avni Paşa'dan menzil teşkilleri hakkında bilgi alarak Aralık ayı başında III. Ordu karargâhının bulunduğu Köprüköy'e hareket etti (Özdemir 2003: 135).

Hafız Hakkı Bey, III. Ordu karargâhına varmadan önce bölgedeki durum içler acısıydı. Ordu eksik örgütlenme nedeniyle bulunduğu yerde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya idi. Erzak kollarında kullanılan mekkârelerin bakımsızlık ve hastalık sebebiyle ölmesiyle iâşe neredeyse sağlanamaz duruma gelmişti. Kurmay subaylarda orduyu yerinde oynatmak için artık cesaret kalmamıştı. Şerif Bey, bu durum içerisinde Hafız Hakkı Bey'in bölgeye gelişinin sevinçle karşılandığını ve orduya yeniden bir canlılık geldiğini kaydetmektedir. Bu canlılık havasında birlikler süratle talime başladılar. Cephan ve iâşe meselesi ise

bölge halkının büyük fedakârlıklarıyla, kışın şiddetine bakmadan kadınların ve çocukların güle oynaya, sırtlarında ve kucaklarında taşıdıkları cephaneyi ve iaşeyi cepheye götürmeleriyle giderilmeye çalışıldı. Bunun dışında bölge halkının yardımlarından sağlanan on beş-yirmi bin fanila, çorap, çamaşır gibi eşya Erzurumlular tarafından orduya armağan edildi. Bu yardımlar sonucunda orduya neşe ve sağlamlık geldi (İlden 2014: 139-140).

Hafız Hakkı Bey'in Köprüköy'ü ziyareti teftiş ve motivasyon amaçlıydı. Bu sebeptendir ki İstanbul'un kendilerini ne kadar önemseydiğini ve önemli işler beklediğini göstermek adına ziyaret ettiği birliklere "Selam-ı Şahaneyi ve Dua-i Padişahi" bildiriyor ve Sultan V. Mehmet Reşat'ın orduya karşı iltifat ve selamlarını iletliyordu. Bu şevk içerisinde subaylar ve askerler canla başla çalışmak adına kendilerinde her zamankinden daha fazla kuvvet buluyorlardı (Sivri: 2016: 115). Hafız Hakkı Bey ardından III. Ordu Komutanı ve kurmay heyeti ile görüşerek, bir takım mütalaalarda bulundu. Hafız Hakkı Bey'in ve dolayısıyla Karargâh-ı Umuminin görüşü; Rus kuvvetlerini sol kanattan kuşatmak ve Kars Kalesi'ne çekilmelerine mani olarak bu birlikleri imha etmek yönündeydi. Genel hatları bu şekilde olan bu planı tatbika III. Ordu Komutanı razı edilecekti. İstanbul'da kararlaştırıldığı anlaşılan bu plan karşısında III. Ordu kurmay subayları hayretlerini gizlememişlerdi. Kış şartlarında, bölgenin sarp dağlık ve kayalıklarında bu planın tatbiki ne dereceye kadar mümkün olabilirdi? (İlden 2014: 142) Fakat tüm olumsuzluklara rağmen Hasan İzzet Paşa ve kurmay heyeti Azap Muharebelerindeki başarısızlıklarını örtmek adına, bazı eksikliklerin giderilmesi şartıyla bu plana razı oldular.

Böylelikle taarruz harekâtı hazırlıklarına başlandı ve 10. Kolordu'nun geride kalan birliklerinin harekât bölgesine sevki hızlandırılmaya çalışıldı.⁷ 2 Aralık'ta ki Köprüköy görüşmelerinden sonra Hafız Hakkı Bey, 3 Aralık akşamı Başkumandanlık Vekâletine 29/30 Kasım gecesi gönderdiği raporla çelişen ve kışın taarruz harekâtının yapılabileceğine dair olumlu ifadelere yer veren şu raporu gönderdi: "rusların sağ cenahına taarruz kabildir. Sıçankale Dağı

⁷ III. Ordu üçü harekât bölgesinde biri de dışında olmak üzere dört kolordudan meydana geliyordu. Bunlar 9, 10, 11 ve 13. Kolorduları. 9. Kolordu Komutanı Ahmet Fevzi Paşa, Azap Muharebelerinden sonra emekliye sevk edilerek yerine 34. Tümen Komutanı Ali İhsan Paşa getirilmişti. 10. Kolordu'nun başındaki Ziya Paşa ise Sarıkamış Harekâtı öncesinde emekliye sevk edilerek yerini Hafız Hakkı Bey'e bırakmıştı. 11. Kolordunun komutası Galip Paşa'da idi. Harekât bölgesinin dışında bulunan 13. Kolordu ise Van bölgesinde bulunmakla birlikte görevi bu bölgedeki Rus saldırılarını örtmekten ibaretti. Bu haliyle III. Ordunun mevcudu 118. 000 dolaylarında idi. Sarıkamış Harekâtı'nın icrasında görevli muharip kuvvetlerin toplamı ise yaklaşık 70. 000 kadardı (Görgülü 2014:128-131; Aziz Samih 1934: 15).

üzerinden hareket mümkündür. İd (Narman)'deki düşman sekiz tabur piyade, bir bölük süvari ve bir batarya kuvvetindedir. Merkezde düşman cephesinde endahat meydanı geniştir. Sol cenaha doğru ilerlemek kabil ise de Aras Nehri'ni geçmek müşküldür. Binaenaleyh evvela Onbirinci Kolordu ile taarruz edip düşmanın nazar-ı dikkatini sol cenaha celp etmeli ve bu esnada Dokuzuncu ve Onuncu Kolordular Koşa-Tortum hattında toplanmalı. Badehu İd üzerine hareket; İd'deki düşman berbat edildikten sonra ya Sıçankale Dağı'ndan düşmanın sol cenahına taarruz ve ya bu dağ üzerindeki geçitleri set ederek Oltu üzerinden düşmanın gerilerine taarruz. Fakat Ordu Kumandanı ve Erkan-ı Harp Reisi mütereddit. Metaneti lazıme hayiz değil, cephede Onbirinci Kolordu ile sahra topları ve kale topları kalsın. İd cihetindeki kuvvetlere ben kumanda edeyim. Hasan İzzet Paşa her iki gruba kumanda etsin. Başka bir ordu kumandanı tayini muvaffak değil.” (Özdemir 2003: 135-136)

29/30 Kasım'daki raporla tam bir tezat halinde olan bu rapor, tüm olumsuz kış şartlarına rağmen taarruzu mümkün gösteriyordu. Nitekim Ali İhsan Bey, Sarıkamış Harekâtı'na bu raporun yol açtığını söylemektedir.⁸ Hafız Hakkı Bey bu raporunda ayrıca Hasan İzzet Paşa'yı mütereddit göstermekle birlikte onun ordu komutanlığından alınmasını uygun görmemektedir. Yine bu raporda Hafız Hakkı Bey ilk kez birliklere komuta etme isteğini ortaya koymuştur. Narman bölgesindeki birliklere komuta etmek istemektedir. Hafız Hakkı Bey'in gerek taarruzu destekler nitelikteki ifadeleri ve gerekse bazı birliklerin başına geçme isteği, takip eden günlerde merkeze gönderdiği raporlarında yinelenmiştir.

Hafız Hakkı Bey, 3 Aralık tarihli raporundan sonra teftişlerine devam etti. 4 Aralık'ta, Balkanlarda çetecilerle mücadelede ün yapmış Gırabeneli Bekir ve Bahattin Şakir Beyler ile birlikte 34. Tümen Karargahını ziyaret ederek, bu tümenin komutanı Aziz Samih (İlter) Bey'e taarruz için moral ve motivasyon verdi.⁹ 5 Aralık'ta ise 29. Tümen Komutanı Arif Bey (Baytın) ile bir araya gelen Hafız Hakkı Bey bu görüşmede özellikle Oltu yönündeki keşiflerin arttırılmasını istedi. Nitekim kuşatma harekâtı esnasında kolordusunun bu yönden ilerlemesi Hafız Hakkı Bey'in buraya yönelik ilgisinin sebebinin ortaya çıkarmaktadır (Baytın 1946: 57-58).

4 ve 5 Aralık günlerinde Hafız Hakkı Bey ayrıca İstanbul'a iki şifre gönderdi. İçerikleri hemen hemen aynı olan bu şifrelerde özetle: “*gerek Onuncu*

⁸ - "Öyle zannediyorum ki Sarıkamış Seferi hakkında felaket doğuran kararı, bu şife tacil etmiştir" (Sabis 1990: 225).

⁹ - Hafız Hakkı Bey'in 34. Tümen Karargâhı'nı ziyareti ve burada taarruzu destekler nitelikteki sözleri için bkz (Samih 1934: 8-9).

Kolordunun ve gerek Üçüncü Ordunun Alman olan Erkânıharp Reislerinin kendi taarruz tertiplerini muvafık buldukları, ordu Kumandanının da kabul ederek lazım gelen hazırlıklara başladığı ve fakat Onuncu Kolordu Kumandanının zayıf olduğu ve Sivas'tan Erzurum'a yürüyüş esnasında kolordusunu sevk ve idarede gevşeklik göstererek birliklerin pek geç kalmalarına meydan verdiği ve emre intizar ettiği” yazıyordu. olduğu malumdur. Bu halde olumsuz kış şartlarına rağmen Alman subayların bu planı kabul edilebilir olarak görmesi, Almanların kendi menfaatleri doğrultusunda meseleye baktıklarının en büyük kanıtıdır. Ayrıca bu şifrelerde Hafız Hakkı Bey, 10. Kolordu Komutanı Ziya Paşa'yı şikâyet ederek, daha önce ifade ettiği birliklerin başına geçme isteğini belirginleştirmiş oluyordu. Bu halde Hafız Hakkı Bey'in 10. Kolordunun başına geçmek istediği anlaşılmaktadır. Ali İhsan Bey, Başkumandanlığın henüz düşünmekte ve kesin bir karar vermekte tereddüt gösterdiği bir zamanda Hafız Hakkı Bey'in gönderdiği bu şifrelerin taarruz arzusunu kamçıladığını ifade etmektedir. Özellikle Hasan İzzet Paşa'nın, Hafız Hakkı Bey ile görüşmesinden sonra taarruza sıcak bakmasının Başkumandanlık Vekâletini harekete geçirdiği söylenebilir. Bunun yanı sıra Çoruh Nehri'ni geçmiş olan gönüllü müfrezelerin Artvin'in doğusunda ilerleyerek Ardanuç'u işgal etmeleri ve Ruslardan birçok ganimet almaları ve yine Batum civarındaki müfrezenin bölgedeki kısmi başarıları Başkumandanlıkta taarruz için umut doğurmuştur (Sabis 1990: 230-231).

6 Aralık'ta teftiş ve motivasyon amaçlı gezilerini sona erdirerek Erzurum'a dönen Hafız Hakkı Bey'in doğrudan doğruya Enver Paşa'ya gönderdiği özel şifre meseleye son noktayı koydu: *“dağlar üzerindeki yolları keşfettirdim. Bu mevsimde bu yollardan hareketin mümkün olduğuna inandım. Buradaki kolordu ve ordu komutanları yeterli ölçüde inançlı ve kararlı olmadıklarından böyle bir saldırıya içtenlikle taraftar olmuyorlar. Bu saldırının uygulanması rütbem düzeltilerek bana verilirse ben bu işi yaparım”* (Müderrişoğlu 2006: 142). Sarıkamış Harekâtı'nın yapılmasında son ve kesin kararı verdiren bu şifrede; Hafız Hakkı Bey, kolordu ve ordu komutanlarının kararlı olmadıklarını söylüyordu. Bununla birlikte Hafız Hakkı Bey'in ‘*saldırının uygulanması rütbem düzeltilerek bana verilirse ben bu işi yaparım*’ sözünün ucu açtı. Hafız Hakkı Bey acaba bir kolordunun başına mı geçmek istiyordu yoksa gözünü ordu komutanlığına mı dikmişti? Ordu Komutanı'nı kararsızlıkla itham etmesi bu düşüncesinin bir sonucu muydu? Bu soruların kesin bir cevabını vermek güç olmakla birlikte Hafız Hakkı Bey'in daha önce gönderdiği şifrelerde 10. Kolordu Komutanı Ziya Paşa'yı şikâyet etmesi, birinci ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Hafız Hakkı Bey'in 10. Kolordu Komutanlığı'na Tayini

Hafız Hakkı Bey'in çeşitli kereler ifade ettiği birliklerin başına geçme isteği kısa bir süre sonra karşılığını buldu. 6 Aralık 1914'teki son şifresinden sonra Başkumandanlığın etkisiyle 7 Aralık 1914'te bir İrade-i Seniyye çıkarılarak 10. Kolordu Komutanı Ziya Paşa emekliye sevk edildi ve aynı kolordu komutanlığına Hafız Hakkı Bey'in tayin edildiği bildirildi (BOA. 19. M. 1332 Dosya No: 4325 Gömlek No: 324332 Fon Kodu: BEO; Özdemir 2003: 142).

Enver Paşa, Hafız Hakkı Bey'in gönderdiği son rapordan sonra Hasan İzzet Paşa'nın taarruz icrasına yapamayacağına kanaat getirmişti. Fakat Hafız Hakkı Bey'i III. Ordu Komutanlığına getirmesi beklenemezdi. Bu makamla ilgili farklı tasavvurları vardı. Enver Paşa ilk olarak bu görevi Liman Paşa'ya teklif etti. Fakat Liman Paşa önceden beri Odessa tarafına yapılacak bir çıkarma harekâtına taraftar olduğundan ve Kafkas harekâtının başarıya ulaşacağına inanmadığından dolayı bu teklifi reddetti. Bunun üzerine Enver Paşa bizzat cepheye gitmeye karar verdi. 6 Aralık akşamı yanında Bronsart Paşa ve yaverleri olduğu halde Yavuz Zırhlısına binerek Trabzon'a doğru hareket etti (Sabis 1990: 239-241).

Öte yandan 10. Kolordu Komutanlığını deruhte etmeye başlayan Albay Hafız Hakkı Bey'in bu görevdeki ilk mesaisi kolordunun iaşesini sağlamaya yönelikti. Bu sıralarda yoğun bir şekilde 10. Kolordu birliklerinin III. Ordu bölgesine gelmesi meselesiyle uğraşıyordu. Gerek bu kıtaların yiyeceklerinin sağlanması ve gerekse uzun süredir hemen hemen hiç ekmek almayan 9. Kolordu kıtalarının ekmek ihtiyacının giderilmesi için Erzurum'da bulunan Hafız Hakkı Bey, bu meseleleri konuşmak üzere Erzurum Levazım İdaresi Reisi ile görüşecekti (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi III. Ordu Harekâtı 1993: 341).

Bu görüşmenin gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmemektedir. Bununla birlikte Hafız Hakkı Bey 7-8 Aralık gecesi Dâhiliye Nezareti'ne iaşe sıkıntısının had safhaya ulaştığını ifade eden şu telgrafi çekmiştir: '*Allah aşkına Sivas, Diyarbakir ve Mamuretülaziz valilerine emir ediniz. Birkaç bin deve ve mekkâyeyi, erzak yani un, peksimet, arpa ve var ise pamuklu minteni hemen yola çıkarınlar ve yolda kalmadan Erzurum'a kadar getirsinler. Yoksa bu gidişle ordu varlık içinde aç kalır. Valilerden kolların ne zaman hareket ettiğini ve ne zaman Erzurum'a varacağını teminat olarak sorarsanız iyi olur. Netice hak-*

kında serian cevabını rica ederim.” Özdemir, bu telgraftaki ifadelerden yola çıkarak Hafız Hakkı Bey ile Erzurum Levazım İdaresi Reisi arasında yapılmış olması muhtemel olan görüşmenin olumsuz geçtiğini söylemektedir. Özdemir ayrıca Hafız Hakkı Bey’in cepheye gelişinden sonra özellikle iaşe meselesini ele almasıyla seferberlik içinde seferberlik olarak nitelenebilecek bir dönemin başladığını ifade etmektedir (Özdemir 2003: 143).

Hafız Hakkı Bey aynı gün III. Ordu Komutanlığından yeni bir emir aldı. Bu emirde özetle; III. Ordunun yapacağı hareket istikametinde (Erzurum-Kaleboğazı-Oltu) bulunan yol ve köprülerin onarımının yapılması ve keşif sorumluluğu 10. Kolorduya veriliyordu (Özdemir 2003: 144).

Bu arada Enver Paşa 12 Aralık 1914’te Erzurum’a vardı. Hemen cepheyi gezmeyi başladı. Askerin içinde bulunduğu kötü vaziyeti bizzat gördü. Buna rağmen askerlere ümit verici sözler sarf etmekten çekinmedi. Enver Paşa da tıpkı Hafız Hakkı Bey gibi iaşe yokluğunun Kafkasya’ya girerek halledileceğini düşünüyordu (Benazus 2006: 208).

Hafız Hakkı Bey biran önce harekâtın başlatılmasını istiyordu. Bu sayede Rusları şaşırtıp, Kars’ı almayı düşünüyordu: “*yegâne maksadımız, Rusları ters cephe ile muharebeye mecbur etmektir. Ruslar ricate muvaffak olursa maksadımız kayboldu demektir. Ben 10. Kolordu ile Sarıkamış’tan onların tepelerine bineceğim. Rusları mağlup ettik mi, mahvettik demektir. Bunun aksi bizim için de aynıdır. Kürdün dediği gibi ya herro ya merro!*” Hafız Hakkı Bey bu düşüncelerini eski 9. Kolordu Komutanı Ahmet Fevzi Paşa’ya da harita üzerinde izah etmişti. O ise bu düşüncelere karşı şu mütalaada bulundu: “*bu manevra nazari olarak gayet mükemmeldir. Şu şartla ki, kolorduların ellerinizle haritada hareket ettiği gibi, seri ve emniyetle harekete muktedir olmaları şarttır. Hâlbuki bu mevsimde, hudut dağlarında seri hareket edebileceklerini zannetmiyorum.*” (Aksun 2008: 213) Ancak hiçbir ikaz ve karşı düşünce Hafız Hakkı Bey’i fikrinden vazgeçirmedi. Artık Enver Paşa da cepheye gelmişti ve harekâtın başlaması an meselesiydi. Geriye III. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa’nın tereddütünü ortadan kaldırmak kalıyordu. Bu ise onu görevinden almakla mümkün olacaktı.

Enver Paşa 15 Aralık 1914 günü Hasan İzzet Paşa ile kuşatma planını görüşmek üzere Köprüköy’e gitti. Burada yapılan görüşmelerde, Hasan İzzet Paşa’nın itirazlarına kulak asılmaksızın plan onaylandı ve 17 Aralık’ta Erzurum’a dönmek üzere yola çıktı. Esasen Hasan İzzet Paşa önceden plana taraftar gibi

görünmüştü. Fakat son zamanlarda yaptığı teftişler sonucu gördüğü acı gerçekler karşısında yeniden müteredit bir ruh haline büründü. Askerler aç ve çıplaktı. İaşe ve cephane durumu henüz düzene sokulmamıştı. Hasan İzzet Paşa planı onaylamasına rağmen huzursuzdu. 18 Aralık'ta Köprüköy'den Erzurum'daki Enver Paşa'ya çektiği telgrafta tekrardan ordunun eksikliklerini ve tereddüdünü dile getirdi. Bu telgrafa oldukça sinirlenen Enver Paşa aynı gün beraberindekilerle Köprüköy'e geri döndü. Yeniden Hasan İzzet Paşa ile görüşerek derhal harekete geçmesini emretti. Ancak III. Ordu Komutanı bu emre karşı çıkarak Enver Paşa'ya; *'olmaz! Etrafı görüyorsunuz; kış, kar basmıştır. Bu olumsuzluklar ve bu mevsim içinde bir ordu harekâtı iyi netice vermez. Kış şiddetini kaybetsin, yollar harekâta imkân sağlasın düşmanı yok edeceğim'* şeklinde bir cevap verdi. Enver Paşa'nın ise bu çıkışa karşılık Hasan İzzet Paşa'ya *'eğer hocam olmasaydınız sizi idam ettirirdim'* tarzında tehditkâr sözler sarf ettiği iddia edilmektedir. Bu çekişmenin ardından Hasan İzzet Paşa'nın görevine devam etmesine imkân kalmamıştı. III. Ordu'da Hasan İzzet Paşa dönemi sona eriyordu. Nitekim sağlık durumunu bahane ederek istifasını sundu. III. Ordunun komutasını Enver Paşa devraldı (Altınanıt 2006: 122-123).

Artık Harekâtın başlaması için hiçbir engel yoktu. Kasım ayından beri üzerinde çalışılan Enver-Hafız Hakkı planı son şeklini almıştı. Buna göre; ana fikir olarak III. Ordu, biri zayıf diğeri kuvvetli olmak üzere iki gruba ayrılacak, zayıf grup Rusların Aras Nehri'nin iki yanından Erzurum doğrultusunda yapacakları taarruzları önlerken diğerkuvvetli grup, Rus mevziinin kuzey yan ve gerisine derin ve kuşatıcı bir taarruz yapacaktı. Bu maksatla 11. Kolordu ile 2. Nizamiye Süvari Tümeni düşmanı cepheden durdururken, 9. Kolordu Pitkir-Çatak doğrultusunda düşmanın kuzey kanadını kuşatacak ve 10. Kolordu da Oltu üzerinden Bardız-Sarıkamış doğrultusunda Rus mevziilerinin gerilerine düşecek, Artvin bölgesinde bulunan Ştanke Bey Müfrezesi ile Sınır birlikleri ve diğerkuvvetli grup Olur-Şenkaya üzerinden, Oltu-Vartanik doğrultusunda ilerleyerek 10. Kolordunun harekâtını kolaylaştıracak. Murat Nehri havzasında bulunan 13. Kolordu birlikleri ise oyalama harekâtıyla karşısındaki Rus kuvvetlerini durduracak ve Aras bölgesinde bulunan Türk kuvvetlerinin güney yanını koruyacaktı. (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi III. Ordu Harekâtı 1993: 355)

15 Aralık 1914 tarihinden itibaren III. Ordu birlikleri 22 Aralık 1914'te harekete geçecek şekilde hazırlanmaya başladı (Özdemir 2003: 208). Hedef Sa-

rikamış'tı. Çünkü Sarıkamış bu dönemde Rusların, Türk sınırındaki en önemli garnizonu idi ve Rusların demiryolu ağı buraya kadar uzanıyordu. Sarıkamış'ın alınması halinde Türk Ordusu'na Kafkasya'nın kapısı açılıyordu. 19 Aralık'ta birlikler emredilen düzeni aldı. 9. Kolordu, Hizardere-Pirtones-Eldenik-Iğnavut-Cansur bölgesinde, 10. Kolordu, Tortum etrafında toplandı. 11. Kolordu ise ana cephede Aras'ın kuzeyinde konuşlandı. 22 Aralık'ta ise 9. ve 10. Kolorduların sol cenahtan, 11. Kolordu'nun ise sağ cenahtan yani Aras Nehri üzerinden Sarıkamış istikametine doğru ileri harekâta geçmesiyle Sarıkamış Harekâtı resmen başlamış oldu (Belen 1964: 146).

SONUÇ

Hafız Hakkı Bey şüphesiz yakın tarihimizin önemli simalarından biridir. Fakat onun erken ölümü ve Sarıkamış Harekâtı'nın uzun yıllar gündem dışı kalması bu tarihi şahsiyetin gün yüzüne çıkmasına mani olmuştur. Yine Türkiye'nin bağımsızlık sonrasında ulus-devlet kimliği inşasında Milli Mücadele eksenli bir tarih anlayışı ortaya koymasının da bu durumda etkili olduğu söylenebilir.

Yakın tarih uzmanlarının hafızalarında Hafız Hakkı Bey doğrudan doğruya Sarıkamış Hareketiyle ilişkilendirilmektedir. Özellikle onun harekâtın icrası esnasında yaptığı büyük hatalar; bilhassa kışın şiddetine bakmaksızın 3000 m yüksekliğindeki Allahuekber Dağları'ndan kocaman bir kolorduyu geçirmesi ve nihayetinde binlerce askerin donarak ölmesine sebebiyet vermesi, ibret verici bir hadise olarak harp tarihi araştırma eserlerinde yerini almıştır. Fakat yine de araştırmacılar Sarıkamış Harekâtı'nın yükünü Enver Paşa'nın omuzlarına yüklemeye eğilimindedirler. Bu tutum ne yazık ki yüzeysel bir bakışın sonucudur. Her ne kadar makalenin incelediği dönemin dışında kalsa da Sarıkamış Harekâtı'nın facia ile neticelenmesinde başlıca amilin Enver Paşa değil Hafız Hakkı olduğunu tarihi bir hakikat olarak ifade etmek isterim.

Bu makalenin incelediği dönem az bilinen fakat en az Sarıkamış Harekâtı kadar önemli olan bir zaman dilimini ortaya çıkarmaktadır; aslında Sarıkamış Harekâtı'nın perde arkasını desek daha doğru olur. Seferberliğin ilanından (2 Ağustos 1914) Sarıkamış Harekâtı'nın başlangıcına (22 Aralık 1914) kadar olan dönemi ele alan bu makalede Hafız Hakkı Bey'in olaylar karşısındaki ikilemler ve tutumları ve bunların yol açtığı olaylar zinciri üzerinde bilhassa durulmuştur.

Hafız Hakkı Bey seferberliğin ilanından sonra Karargâh-ı Umumi Reis-i Sanisi sıfatıyla en çok önem verdiği şey memleketi ve orduyu Almanların arzu ve emellerinden korumaktı. Türk ordusunda Alman nüfuzu Liman Von Sanders'in başkanlığındaki Alman Askeri Heyetinin 1913'te Türkiye'ye gelmesiyle oldukça artmış bulunuyordu. Seferberliğin ilanı ve gizli Türk-Alman İttifak Antlaşması'nın imzalanmasından sonra bu nüfuz son raddesine geldi. Başkumandanlık Vekâleti ve Karargâhı Umumi 'deki birçok önemli makama Alman subaylar getirilmişti ve bunlar şimdi Osmanlı Devleti'ni vakitsiz bir savaşın içine sokmak üzereydiler. Hafız Hakkı Bey Almanların, Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmaya yönelik birinci teşebbüslerini, donanmanın yetirince güçlü olmadığı

yönünde kulis yaparak ve nihayetinde bu konuda donanmadan rapor çıkartarak engel oldu. Hemen arkasından ise 4 Eylül tarihli savaş planını Harbiye Nazırı olması hasebiyle Enver Paşa'ya sundu. İşte ilk tezat tam da bu nokta da kendini gösteriyordu. Hafız Hakkı Bey, arkadaşları ile kararlaştırdığı üzere ilkbahara kadar savaşa girmeme düşüncesini taşımasına ve Almanların ilk teşebbüsüne mani olmasına rağmen 4 Eylül tarihli savaş planında Osmanlı Devleti'nin geniş cepheli bir savaşa girmesini gerektiren bir görüş ortaya atıyordu. Hatta bu planda kışın savaş durumunu da değerlendiriyordu. Osmanlı ordusunu Mısır, Balkanlar, Kafkaslar, İran ve hatta Afganistan ve Hindistan'da mücadeleye sevk eden bu plan realiteyle nasıl bağdaştırılabiliyordu?

Bu sebeptendir ki Fevzi Çakmak Paşa, doğuda kuvvet toplamanın ilk belirtileri olan ve Sarıkamış Harekâtı planının prototipi sayılan bu planın uygulanabilir olarak kabul edilmesini dahi şaşkınlıkla karşılıyordu. İlkbahara kadar savaşa girmeme fikrinde, Hafız Hakkı Bey ile mutabık olan Harekât Dairesi Şubesi Müdür yardımcısı Ali İhsan (Sabis) Bey'in bu plan hakkındaki fikirleri ise daha ilginçti. Ona göre bu planın tatbikinin hazırlığı uzun zaman alacağından neticede ilkbahara kadar savaşa girmeme esası varit olacaktı. Bu halde Hafız Hakkı Bey asıl fikrine hizmet etmiş gibi görünüyordu. Fakat bu fikrin muhafazası adına böylesine uçuk bir planın ortaya atılması yine de ilginçti. Ayrıca Hafız Hakkı Bey, İtilaf Devletleri'nin boğazdan taarruzunu pek mümkün görmeyip, boğazlara mayın döşenmesiyle birlikte Çanakkale'de bir kolorduluk kuvvetin toplanmasını yeterli bir tedbir görüyordu. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesinde yaşanan mücadelenin şiddetini göz önüne alırsak; bu noktada Hafız Hakkı Bey'in kurmay yeteneklerini ve öngörüsünü sorgulamamız gerekir.

4 Eylül tarihli savaş planından sonra bu kez Hafız Hakkı Bey'in muvafakiyetsizlikle sonuçlanan Sofya temasları ve hemen sonrasında kaleme aldığı yeni bir rapor geliyor. Bulgaristan'ı Üçlü İttifak'a sokmak için Sofya'ya giden Hafız Hakkı Bey buradan eli boş dönüyor ve yeni bir plan ve yahut ta rapor diyebileceğimiz bir vesika kaleme alıyor. Hafız Hakkı Bey bu yeni planda bu kez 4 Eylül tarihli plana tam bir zıtlık teşkil eden fikirler ele alıyor. Kış şartlarından dolayı Kafkasya istikametinde bir taarruz hareketinin imkânsızlığı ve ilkbahara kadar savaşa girmemenin elzemliği ifade ediliyor. Buna karşılık Süveyş noktasına asker sevk ederek Almanlara yardım edilebileceği de belirtiliyor. Hafız Hakkı Bey'in fikirlerinin tezatlığı karşısında belki de şöyle bir portre çizmek gerekiyor; bir tarafta Almanların baskısı ve Almanların savaşı kazanacağını ve

pay almak isteniyorsa biran önce onlara yardım edilmesi gerektiğini savunan bir bürokrat ve asker grubu, öte yanda Osmanlı Devleti'nin sıcak savaşa dâhil olmasının felaketle sonuçlanacağı görüşünde ısrar eden Karargâh-ı Umuminin Türk subayları... İşte Hafız Hakkı Bey belki de tam bu iki grubun arasında kalmış ve henüz yönünü kesin olarak tayin edememiş bir çizgideydi.

İlgili rapordan sonra bu kez Hafız Hakkı Bey'in 21 Ekim tarihli savaş planına geçiyoruz. Bu planın da Sofya dönüşünde kaleme alınan raporla tam bir uyum içerisinde olduğunu görüyoruz. Bu durumda ikinci grubun baskısının daha ağır olduğu görülüyor. Bu takdirde Hafız Hakkı Bey hala muhalefet hizbinde yer alıyor. Ve hatta Şerif İlden'in ifade ettiğine göre bu hizbin lideri. Fakat yine de mutedil ve kararsız bir karaktere sahip; her an iktidarın safına geçmesi mümkün.

Şurası bir gerçek ki Hafız Hakkı Bey buraya kadar olan süreçte bir şekilde Hükümete ve Başkumandanlık Vekâletine etki ederek Osmanlı Devleti'nin savaşa girişine engel olmuştur. Bu sıralarda Hafız Hakkı Bey, 21 Ekim tarihli savaş planında ifade ettiği görüşleri Almanlara inandırmak ve Almanya'dan sipariş edilen bir takım savaş teçhizatını teslim almak üzere Encümen-i Vükela'nın kararıyla Berlin'e gönderiliyor. Fakat Hafız Hakkı'nın tam Berlin'e vardığı gün Karadeniz olayı patlak veriyor ve Rusya'nın savaş ilan etmesiyle Osmanlı Devleti sıcak savaşa dâhil oluyor. Bu olayın Hafız Hakkı Bey'in Türkiye'de bulunmadığı bir güne denk gelmesini tesadüfle izah etmek ne derece mümkün olabilir? Ali İhsan (Sabis) ve Kazım Karabekir Beyler bunun kesinlikle tesadüf olmadığını, Hafız Hakkı Bey'e ve haliyle kendilerine karşı tertiplenmiş bir hareket olduğunu söylüyorlar.

Bu olayın perde arkasını kesin olarak bilmek zor fakat hakikat şu ki Hafız Hakkı hizbi mücadeleyi kaybediyor. Almanlar ve Almanların etki veya ikna ettiği Enver Paşa ve diğer hükümet erkânı kazanıyor. Fakat bu mücadelenin kaybı aslında Hafız Hakkı Bey için yeni bir başlangıç oluyor. Berlin dönüşünden sonra fikirleri hızla değişen Hafız Hakkı Bey bu kez şiddetli bir şekilde savaş tarafı oluyor. Hafız Hakkı Bey tüm çabalarına rağmen Osmanlı Devleti'nin savaşa girişini engelleyememiştir. Öyle ya da böyle bu savaş başlamıştır. Bu halde eski düşünceleri muhafaza etmenin bir anlamı yoktur. Hafız Hakkı Bey'in yeni düşünceleri bu şekildeydi. Kendi deyimiyle artık başarıyı "*şiddet ve cesarete*" görüyordu. Diğer bir deyişle muhalefetten ayrılıp iktidarın safına geçiyordu.

Hafız Hakkı Bey'in bu tutum değişikliği Sarıkamış Harekâtı'na veya faciasına giden yolun başlangıcı oluyor. Şöyle ki; Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sonra ilk muharebeler Kasım ayı başlarında Doğu Cephesi'nde Ruslara karşı cereyan ediyor. Erzurum merkezli III. Ordu'nun Köprüköy dolaylarında Rus taarruzlarını durdurması ve bir takım küçük muvaffakiyetler elde etmesi Karargâh-ı Umumi 'de yeni bir umudun peyda olmasına sebebiyet veriyor. Böylelikle Hafız Hakkı Bey'in ilk planında ortaya attığı Kafkasya'ya taarruz fikri yeniden gündeme geliyor. Hafız Hakkı Bey'den cesaret alan Enver Paşa da bu plana sınımsız sarılıyor. Peki, Kafkas Harekâtı, Hafız Hakkı Bey ve Enver Paşa için neden bu kadar önemliydi? İlk etapta bu harekâtın Almanlara yardımında bulunmak ve bu sayede savaş sonunda pastadan pay almak gibi bir amaçla istendiği fikri akla gelebilir. Bu şüphesiz doğrudur. Fakat *neden Kafkasya?* sorusuna cevap bulmaktan uzaktır. Muhtemel bir taarruz pek ala Liman Paşa'nın dediği gibi Odess'ya da yapılabilirdi. Bu halde ilk bakışta ironi gibi görünen şu fikir yukarıdaki soruya bir nebze olsun cevap verebilir; Sarıkamış'ın alınması bir izzet-i nefis meselesiydi. Bu iki sınıf arkadaşı, Harp Okulu yıllarından beri müdafini oldukları Türklük davasına hizmet etmek amacıyla beraberce planladıkları ve tatbikine koyuldukları bu harekâtı sonuna kadar devam ettirmek istiyorlardı. Turan'ın kilidi sayılan Sarıkamış alınacak, Türk Ordusu Kafkasya boyunca ilerleyerek Müslüman ve Türk ahaliyi Ruslara karşı ayaklandıracak, ihtilaller tertip edecek ve nihayet asırlardan beri Türk'e zülüm eden baş düşman Moskof mağlup edilerek Türk milleti yeniden şaha kaldırılacaktı. Böylelikle "İttihat" kelimesi gerçek anlamına ulaşmış olacaktı. Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda uğradığı hezimet Kafkaslarda kazanılan muvaffakiyetlerle telafi edilecekti.

Realiteden sıyrılıp romantik bir ruh haline bürünen Hafız Hakkı Bey, Kasım ayı başlarından itibaren Enver Paşa ile birlikte Sarıkamış Harekâtı'nın planı üzerinde çalışmaya başladı. Ardından III. Ordu'yu teftiş amacıyla Erzurum'a gönderildi. Burada kışın şiddetini bizzat müşahede etmesine rağmen fikirlerinden vaz geçmedi. Nitekim Erzurum'dan merkeze gönderdiği hemen hemen bütün raporlar kışa rağmen bir taarruz hareketini destekler nitelikteydi. Taarruz icrasında bizzat bulunmak isteyen Hafız Hakkı Bey, Karargâh-ı Umumideki nüfuzunu kullanarak öncelikle 10. Kolordu Komutanlığına getirildi. Bu kolordunun başında Sarıkamış Harekâtı'na katıldı. Fakat bizzat yol açtığı hatalar zinciri Sarıkamış Harekâtı'nın felakette sonuçlanmasına neden oldu. Harekâtın

ardından Enver Paşa'nın bölgeyi terk etmesiyle, paşalığa terfi edilerek, hareket kabiliyetinden uzak ve artık bitmiş bir durumdan olan III. Ordu'nun başına getirildi. Hafız Hakkı Paşa'nın III. Ordu'yu yeniden toparlamaya yönelik faaliyetleri müspet bir sonuç vermedi. Harekât esnasında erilen zayıfatın yanında salgın hastalıklar da askeri perişan etmiş ve orduyu erime noktasına getirmişti. Hafız Hakkı Paşa da salgın hastalıklardan nasibini alanlar arasında idi. Hastalarla yakın temas kurması sonucu yakalandığı tifüs hastalığından kurtulamayarak 12 Şubat 1915'te Erzurum'da hayata gözlerini yumdu. Na'sı Erzurum Karskapı Şehitliği'nde medfundur.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. 21. 10. 1324. Dosya No: 3472 Gömlek No: 351 Fon Kodu: BEO.

BOA. 27. M. 1329. Dosya No: 3852 Gömlek No: 850 Fon Kodu: BEO.

BOA. 13 S 1332, Dosya No: 4247 Gömlek No: 318514 Fon Kodu: BEO.

KİTAPLAR

AHMET İzzet Paşa (1992), *Feryadım*, I, İstanbul.

ALİ CEVAT BEY (1991), *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi: II. Abdülhamit'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi*, Yayına Hazırlayan: Faik Reşit Unat, Ankara.

ALİ VASİP EFENDİ (2005), *Bir Şehzadenin Hatıratı-Vatan ve Menfada Gördüklerimiz ve İştittiklerimiz*, Yay Haz: Osman Selahaddin Osmanoğlu, İstanbul.

AKBAY, Cemal (2014), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi*, Güncelleyenler: Alev Keskin-Fatma İlhan, Ankara.

AZİZ SAMMİH (1934), *Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları Zivinden Peteriçe*, Ankara.

BABACAN, Hasan (2014), *Mehmet Talat Paşa (1874-1921)*, Ankara.

BARDAKÇI, Murat (2014), *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*, İstanbul.

BAYUR, Y. Hikmet (1983), *Türk İnkılabı Tarihi*, I-III, Kıs.II, Ankara.

BAYTIN, Arif (1946), *İlk Dünya Harbi'nde Kafkas Cephesi 29. Tümen ve 3. Alay Sancağı Hatıraları*, İstanbul.

BELEN, Fahri (1964), *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, Ankara.

BELEN, Fahri (1973), *XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, İstanbul.

BENAZUS, Hanri (2006), *Sarıkamış Faciası*, İstanbul.

BİLKAN, Ali Fuat-ÇAKIR, Ömer (2004) *Harp mecmuası*, İstanbul.

ÇAKMAK, Fevzi (2011), *Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı*, Yay Haz: Ahmet Tetik, İstanbul.

ERİCKSON, Edward J (2011), *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Çeviren: Mehmet Tanju Akad, İstanbul.

GENERAL MASLOFSKİ'NİN UMUMİ HARPTE KAFKAS CEPHESİ ESERİNİN TENKİDİ (1935), Çev: Mütেকait Kaymakam Nazmi, Ankara.

GÖRGÜLÜ, İsmet (2014), *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Ankara.

İLDEN, Köprülü Şerif (2013), *Sarıkamuş*, Yayına Hazırlayan: Sami Önal, Ankara.

KARABEKİR, Kâzım (2011), *Birinci Dünya Savaşı Anıları-Cihan Harbine Nasıl Girdik ?*, İstanbul.

KARABEKİR, Kâzım (2014), *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul.

KONUĞU, Enver (2010), *Erzurum'da Kars Kapı Şehitliğindeki İki mezar "Hafız Hakkı ve Cemal Paşalar (1915-1922)"*, Erzurum.

KURAN, Ahmet Bedevi (1959), *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin (2006), *Sarıkamuş Dramı*, İstanbul.

ÖZDEMİR, Yavuz (2003), *Bir Savaşın Bilinmeyen Öyküsü (Sarıkamuş Harekâtı)*, Erzurum.

PEKMEN, Mahir Said (2013), *31 Mart Hatıraları, İsyân Günlerinde Bir Muhalif*, Yay Haz: Hasan Babacan-Servet Avşar, Ankara.

SABİS, Ali İhsan (1990), *Harb Hatıralarım*, I-II, İstanbul 1990.

SİVRİ, Pir Murat (2016), *Manastır'dan Erzurum'a Hafız Hakkı Paşa 1879-1915* (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), Erzurum.

SORGUN, Taylan (1997), *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş (Halil Paşa'nın Hatıraları)*, İstanbul.

ŞAKİR, Ziya (2014), *İttihat ve Terakki-II Nasıl Yaşadı?*, İstanbul.

ŞİKROKORAD, A.B (2009), *Rusların Gözünde 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları (Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamuş)*, İstanbul.

TOKER, H, Aslan, N (2009), *Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Ankara.

UĞURLU, Nurer (2009), *Rumeli Yağmalanan İmparatorluk (Mahmut Şevket Paşa- Hafız Hakkı Paşa)*, İstanbul.

SANDERS, V. Liman (1999), *Türkiye'de Beş Yıl, I-II-III*, İstanbul 1999.

Pir Murat SİVRİ

SEFERBERLİĞİN İLANINDAN SARIKAMIŞ HAREKÂTI'NA KADARKİ GELİŞMELERDE HAFIZ HAKKI BEY

Ferdi AKBAŞ

GÖRDES İLÇESİNİN EĞİTİM COĞRAFYASI

Burak Muhammet GÖKLER

BELEN ABDURRAHMAN PAŞA TÜRBESİ VE MEZARLIĞI

Nagehan GÜLER

ÂŞTİYÂNÎ'YE GÖRE HÜLÂGÛ HÂN'IN SİYASETİNE KISA BİR BAKIŞ

İlker ÖNAL /Kadir BENDAŞ

SİNOPTİK ÇAĞDA GÖZETİMİN MORFOLOJİSİ:TAKİP EDİLMEK VE İNTERNET REKLAMCILIĞI

Yavuz KILIÇ / Gülsen HIRA

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI OSMAN ERGİN YAZMALARİ OE_YZ_0119 NUMARAYA KAYITLI MECMÛ'ADAN HAREKETLE YÛNUS DÎVÂNINA İLAVE TEKLİFLER

Gözde KARAKAYA

PLATON'UN DEMOKRASİ ANLAYIŞINA UYGUN İNSAN FİGÜRÜ

Uğur KARCIOĞLU

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ATIN ÖNEMİ VE ATA SPORLARIMIZDAN ATLI CİRİT OYUNU

Büşra COŞANAY

TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE SEYR U SÛLÛK ÜZERİNE BİR İNCELEME

Neslihan Aybike CEYLAN

KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU) SOSYAL VE EKONOMİK HAKLAR VE HAKLARIN BÜTÜNLÜĞÜ İLKESİ

Necmiye ÖZBEK ARSLAN

GELİBOLULU ÂLÎ'NİN MİHR Ü MÂH MESNEVİSİNİ JUNG'İN ARKETİPSEL SEMBOLİZM KURAMI AÇISINDAN OKUMA DENEMESİ

Hasan DEMİRCİ

24 TEMMUZ 1923 TARİHLİ LOZAN (LAUSANNE) BARIŞ ANDLAŞMASI'NIN TÜRK VE DÜNYA TARİHİ AÇISINDAN YERİ VE ÖNEMİ

Damlanur KÜÇÜKYILDIZ

TELİF HAKLARI ÜZERİNE HUKUKİ BİR İNCELEME: HALK KÜLTÜRÜ ÜRÜNLERİNDE TELİF HAKKI / KİTAP TANITIMI

ANASAY

anasaydergisi@hotmail.com

ISSN 2587-2001

9 772587 200005